

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Milli təhlükəsizliyin əsas komponenti kimi iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin
formalaşmasında iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi və onun hüquqi
təminatı”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Kazımov Şahin Həsən

BAKİ - 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **20__ -ci il**

“Milli təhlükəsizliyin əsas komponenti kimi iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin formalaşmasında iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətliliyi və onun hüquqi təminatı”

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 - “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”

Qrup: 2014

Magistrant
Kazımov Şahin Həsən

Elmi rəhbər

h.ü.f.d.,b.m. Səbzəliyeva Sevinc Zahir

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d.,b.m. Hübətova Suqra İnqilab

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

BAKİ - 2019

SUMMARY

Ensuring economic security is an important activity of the state. This includes many state legal aspects, which also indicate the relevance of the investigated problem.

The purpose of the study is to substantiate a new approach to the problem of legal security of economic security, the essence of which is to supplement the existing system with a reliable legal mechanism for the realization of economic interests.

To achieve this goal, we face the following tasks:

- to study and analyze scientific developments and regulatory documents in the field of economic security;
- determine the structure and directions of legal security of economic security, as well as analyze their effectiveness;
- consider the features of the legal mechanism for the implementation of economic interests in foreign countries as a means of ensuring economic security;
- study the system of bodies ensuring economic security of the Republic of Azerbaijan;
- substantiation of proposals for reforming the state-legal mechanism for ensuring the economic security of modern Azerbaijan, contributing to the effective implementation of economic interests.

The study uses modern scientific and special cognitive methods - dialectical, logical, comparative, normative-dogmatic, sociological.

The research database is the research of local and foreign scientists, experts in the field of philosophy, economics, political science, logic and history, related to various scientific fields and institutes.

The result of the study is that economic security is part of the country's national security system, and in modern conditions, legal entities are directly involved in its provision.

The scientific and practical significance of the study lies in the fact that the results obtained as a result of the study can be used in scientific research to improve the state-legal mechanism that affects the economy.

Keywords: security, economics, law, normative acts, law, state

İXTİSARLAR

XİN	Xarici İşlər Nazirliyi
DİN	Daxili İşlər Nazirliyi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
DTX	Daxili Təhlükəsizlik Xidməti
XKF	Xarici Kəşfiyyat Xidməti

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7
I Fəsil: ÖLKƏNİN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI	11
1.1. Dövlətin hüquqi kateqoriya kimi funksiyaları və onun nəzəri-hüquqi ədəbiyyatda təsnifatı.....	11
1.2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi konsepsiyasının metodoloji əsasları.....	23
1.3. Müasir dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik anlayışı və meyarları	28
II Fəsil: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ..	32
2.1. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən normativ aktlar sistemi.....	32
2.2. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlətin funksiyasının həyata keçirilməsinin hüquqi problemləri	40
2.3. Dövlət mexanizmində iqtisadi təhlükəsizliyin qorunması üçün dövlət orqanlarının quruluşu və onların fəaliyyətinin hüquqi əsasları.....	51
III Fəsil: ÖLKƏNİN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK SİSTEMİNİN HÜQUQİ TƏMİNATINDA RƏQABƏT QABİLİYYƏTİNİ GÖSTƏRƏN FAKTORLARIN TƏHLİLİ	55
3.1. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin idarəetmə səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və onun hüququ təminatı	55
3.2. Ölkənin İqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasının hüquqi aspektlərinin inkişaf etdirilməsi yolları	64
NƏTİCƏ	71
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	74
ŞƏKİLLƏRİN SİYAHISI	78

GİRİŞ

Mözunun aktuallığı: İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi dövlətin fəaliyyətinin vacib sahəsidir. Buraya bir çox dövlət hüquqi aspektləri daxildir ki, bu da araşdırılan problemin aktuallığını göstərir.

29 iyun 2004-cü il tarixli "Milli Təhlükəsizlik haqqında" Qanun təhlükəsizliyi şəxs, cəmiyyətin və dövlətin həyati mənafeələrinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunması vəziyyəti olaraq təyin edir. Bu baxımdan iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin məntiqi düsturu "maraqların təsir amillərindən qorunması" dır.

Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən mövcud model iqtisadiyyatı müəyyən bir çərçivədə saxlamaq, təhdidlərdən qorumaq məqsədi daşıyır. Azərbaycan dövlətinin iqtisadi sisteminin transformasiyası iqtisadi təhlükəsizliyin hüquqi modelinin dəyişdirilməsini zəruri edir. Bu mövzuda mövcud elmi inkişaf və qanunvericilik iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin hüquqi mexanizmini bir çox hallarda mənfə amillərin təsirindən qoruyucu tədbirlər sistemi hesab edir. Bu mənada əsasən hüquq pozuntuları başa düşülür.

Bununla əlaqədar, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün dövlət-hüquqi mexanizmdə yeni bir hücum yönümünün öyrənilməsi aktual görünür.

Bu sahədə müdafiə strategiyasının əhəmiyyətini azaltmadan, qeyd edək ki, təşəbbüs, vasitə seçimi azadlığı və qanunla müəyyən edilmiş məqsədə çatma ehtimalı çox azdır. Buna görə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün dövlət-hüquqi mexanizmin strukturunun əlavə edilməsi məsələsini qaldırmağı məqsədəuyğun hesab olunardı və fikrimcə, iki alt sistemdən ibarət olmalıdır: milli maraqların mənfə təsir (müdafiə) amillərindən qorunması və iqtisadi maraqların reallaşdırılması (hücum). Buna görə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin yeni istiqamətinin (hücum) öyrənilməsi və elmi əsaslandırılması maraq kəsb edir.

Elmi araşdırmalarda iqtisadi təhlükəsizlik termini geniş və dar mənada nəzərdən keçirilir. Geniş mənada bu, məhsuldar qüvvələrin inkişafı üçün milli proqramdır. Dar bir mənada, mənfə amillərə qarşı mübarizə üsulları və vasitələri toplusudur. Tədqiqatımızda geniş mənada araşdırılmanın tərəfdarıyıq, çünki

fikrimizcə, tədqiq olunan problemin mahiyyətini daha çox əks etdirir, daha çox sayda cəhətləri və müvafiq olaraq dövlət-hüquqi hadisələrin araşdırılmamış nümunələrini əhatə edir.

Beləliklə, araşdırmada təhlükəsizlik anlayışına geniş bir yanaşma tətbiq edirik, dünya iqtisadiyyatının digər subyektləri ilə rəqabətli qarşılıqlı ehtiyacından irəli gələrək və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün dövlət mexanizminin əlavə edilməsinə diqqət yetiririk.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: İqtisadi təhlükəsizlik problemi humanitar biliklərin müxtəlif sahələrinin alimləri tərəfindən öyrənilmişdir: İqtisadiyyat sahəsində L.I.Abalkin, S.Y.Glazıyev, I.Y.Bogdanov, A.V.Lukyanov, D.I.Matskulyak, V.K.Sençaqov; siyasi elmlər üzrə A.V.Vozhennikov, S.M.Komarov, O.G.Leonova, A.A.Proxojev, O.I.Rozhko və başqalarının adını çəkmək olar.

İqtisadi təhlükəsizlik probleminin müxtəlif aspektləri hüquq nəzəriyyəsi, cinayət, konstitusiya hüququ, kriminologiya və əməliyyat-axtarış fəaliyyəti nəzəriyyəsinin nümayəndələri tərəfindən öyrənilmişdir (İ.A.Aksenov, V.K.Babayev, V.M.Baranov, V.M.Egorshin, V.M.Kra və b.)

İqtisadi təhlükəsizliyin nəzəri tərəfləri aşağıdakı elm adamları tərəfindən ən yaxşı şəkildə araşdırılmışdır: O.A.Belkov, A.P.Gerasimov, I.N.Glebov, B.C.Zaqaşvili, R.F.İdrisov, K.X.İppolitov, R.F.İsmayılov, R.K.Maqsudov, N.N.Trumpeter, B.P.Salnikov, S.V.Stepashin.

Dissertasiyada iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması problemlərinin araşdırılmasında xarici tədqiqatçıların əsərlərindən də istifadə edilmişdir: J.Azoulay, K.Val-Skakis, A.Gesau, G.Morgenthau, J.Pisho-Duclo, R.Stryker, V.Hager.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi iqtisadi təhlükəsizliyin hüquqi təminat probleminə yeni bir yanaşmanın əsaslandırılmasıdır, bunun mahiyyəti mövcud sistemi iqtisadi maraqların reallaşdırılması üçün etibarlı hüquqi mexanizmlə tamamlamaqdır.

Bu məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri qarşımıza qoyduq:

- iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində elmi inkişaf və normativ hüquqi sənədləri öyrənmək və təhlil etmək;

- iqtisadi təhlükəsizliyin hüquqi təminatının strukturunu və istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, həmçinin onların effektivliyini təhlil etmək;

- xarici ölkələrdə iqtisadi maraqların həyata keçirilməsinin hüquqi mexanizminin xüsusiyyətlərini iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi vasitəsi kimi nəzərdən keçirmək;

- Azərbaycan Respublikasının iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən orqanlar sistemini öyrənmək;

- iqtisadi maraqların səmərəli həyata keçirilməsinə töhfə verən müasir Azərbaycan dövlətinin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün dövlət-hüquqi mexanizmin islahatı üçün təklifləri əsaslandırmaq.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı Azərbaycanın iqtisadi maraqları və müasir Azərbaycan dövlətinin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən dövlət hüquqi mexanizmidir.

Tədqiqatın predmeti Azərbaycan Respublikasının və xarici ölkələrin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən dövlət və qeyri-dövlət orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar, habelə Azərbaycanın iqtisadi sahədə maraqlarını təmin edən normativ və digər aktların təhlilidir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat işində müasir ümumi elmi və xüsusi idrak metodlarından istifadə olunmuşdur: dialektik, məntiqi, müqayisəli, normativ-doqmatik, sosioloji.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiyanın informasiya bazasını müxtəlif elmi sahələrə və institutlara aid yerli və xarici alimlərin, fəlsəfə, iqtisadiyyat, politologiya, məntiq, tarix sahələri üzrə mütəxəssislərin tədqiqatları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın aparılmağına əsas əngəl ola bilən nəzəri-metodoloji çatışmazlıqlar və bununla yanaşı yetərli informasiya bazasının olmamağı və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: İqtisadi təhlükəsizliyin hüquqi cəhətlərinin sistemli araşdırılması və məsələnin həllinin vahid sistem əsasında təmin edilməsi kimi xarakterizə edilir.

Nəticələrin əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqat nəticəsində əldə olunan nəticə odur ki, iqtisadi təhlükəsizlik ölkənin milli təhlükəsizlik sisteminin bir hissəsini təşkil edir və müasir şəraitdə onun təmin edilməsində bilavasitə hüquqi orqanlar yaxından iştirak edir. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti ondadır ki, tədqiqat zamanı əldə olunan nəticələrdən iqtisadiyyata təsir edən dövlət-hüquqi mexanizminin təkmilləşdirilməsi ilə məşğul olan elmi tədqiqatlarda istifadə edilə bilər.

I FƏSİL: ÖLKƏNİN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Dövlətin hüquqi kateqoriya kimi funksiyaları və onun nəzəri- hüquqi ədəbiyyatda təsnifatı (tam sətir)

Dövlətin hüquqla ayrılmaz əlaqəsi, qarşıya qoyulmuş vəzifələri həll etmək üçün hüquqi vasitələrdən fəal şəkildə istifadə edilməsi, hüquq sahəsinin dövlətin optimallaşdırılmasında bilavasitə maraqlandığı sahələrdən biri olmasını əvvəlcədən müəyyənləşdirir. Bu hal, cəmiyyətin hüquqi həyatının təşkili ilə birbaşa əlaqəli olan dövlətin bütövlükdə hüquq sisteminə təsiri ilə xüsusi hüquqi funksiyaları olan hər hansı bir dövlətin mövcudluğu barədə danışmağa imkan verir. Bununla yanaşı, dövlətin qanunla əlaqəli funksiyaları var ki, bunları yalnız onların həyata keçirilməsinin mümkün vasitəsi kimi qəbul edir və bu baxımdan onları qeyri-hüquqi hesab etmək olar. Hüquqi dövlətin qurulması kontekstində hüquqi funksiyalara ehtiyac daha aktuallaşır və bu baxımdan hüquqi və qeyri-hüquqi funksiyalar arasındakı fərq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Cəmiyyətin hüquqi həyatının təşkili ilə əlaqəli, dövlətin hüquq sisteminə və bütövlükdə hüquq sisteminə təsiri ilə əlaqəli funksiyalardan bəhs ediriksə, bunlara ilk növbədə hüquqi çoxalma və hüquqi təminatmə funksiyaları daxil edilməlidir. Dövlətin hüquqi funksiyaları haqqında danışarkən, əslində, dövlətin hüquq sisteminə təsir göstərə biləcəyi hüquqi yollardan danışırıq. Və burada söhbət ilk növbədə dövlətin qanunu haqqında (yəni qanun yalnız onun bir formasından) bu günə qədər əlbəttə ki, ilk növbədə belə bir qanunun yaranması və dəyişdirilməsi, qüvvədə saxlanması və qorunması yolları haqqında danışırıq. Eyni zamanda, dövlətin hüquq sahəsindəki fəaliyyəti dövlətin mahiyyətinə görə qanuni hüququn səmərəli işlədiyi vəziyyətdə bərpası və qorunması ilə əlaqələndirilir. Dövlətin hüquqa müraciətinə ən bariz nümunə hüquqi qanunun yaradılmasıdır və burada təbii ki, hüquqi çoxalma funksiyasından bəhs olunur. Bununla yanaşı, çoxalma hüququ təmin edilməlidir. Təmin etmə dövlət məcburiyyəti və müəyyən qanuni prosedurların tətbiqi və qanuni davranışları stimullaşdırmaqla və digər yollarla

təmin edilir. (Бабынина Л. О., 2015: с.25) Ancaq hansı xüsusi metodlardan istifadə edilməsindən asılı olmayaraq, bu, dövlətə xas olan xüsusi bir rolun icrası ilə əlaqələndirilir və bu səbəbdən biz dövlət hüquqi təmin etmə funksiyasının mövcudluğu haqqında danışıq bilərik.

Hüquqi çoxalma funksiyası ilk növbədə hüquqi normaların, prinsiplərin və subyektiv hüquqların yaradılmasını nəzərdə tutur. Həm də mövcud normativ hüquqi müddələrin modifikasiyası və onların düzəldilməsi məzmununu əhatə edir. Bəzi tədqiqatçılar bu funksiyanı dövlətin müstəqil funksiyası hesab etmir, əslində onu hüquqi tətbiq etmə funksiyası ilə birləşdirir.

Fikrimizcə, hər ikisi əlaqəlidir, lakin buna baxmayaraq müstəqil funksiyalar kimi başa düşülür. Hüquqi tətbiq etmə qeyri-hüquqi formada mövcud olan qanunun “leqallaşdırılması”; hüquqi çoxalma - əvvəllər həm qanuni, həm də qeyri-hüquqi formada olmayan yeni bir qanunun yaradılmasıdır. Hüquqi tətbiq etmədən fərqli olaraq hüquqi çoxalma artıq qanun kimi qanuniləşdirilənlərin leqallaşdırılması ilə əlaqəli deyil, yeni bir hüquqi gerçəkliyin yaranması ilə əlaqədardır və bu vəziyyətdə norma və prinsiplərin leqallaşdırılması onların qanuniləşdirilməsindən əvvəl olur.

Hüquqi təmin etmə funksiyası qanunun səmərəliliyinin təmin edilməsi üçün xüsusi hüquqi mexanizmlərin yaradılması və tətbiq edilməsini əhatə edir, halbuki, hər şeydən əvvəl, bu, təbii ki, hüquqi qanunun səmərəliliyinin təmin edilməsidir, yalnız bundan sonra - dövlət tərəfindən tanınan qeyri-hüquqi qanundur.

Hüquqi təmin etmə hüququ təmin etməklə bərabərləşdirilməməlidir (qanuni yolla təminat). Sonuncu, məsələn, bu cür fəaliyyətin leqallaşdırılması üçün dövlət hüquqi formalarının fəaliyyətini vermək yolu ola bilər. Haqqın təmin edilməsi, dövlətin qarşısında duran ən müxtəlif vəzifələrin qanununun köməyi ilə həll olunur və hər zaman qanuni xarakter daşır. Bu cür problemlərin həlli hüquq sistemində təsir etmək məqsədləri ilə müəyyən edilməmişdir və buna görə dövlət tərəfindən onun hüquqi funksiyalarının həyata keçirilməsi ilə əlaqələndirilməməlidir. Dövlətin qanun yaradıcılığının hüquqi formalaşma adlanan geniş miqyaslı sosial prosesin son və təsisçi hissəsi olduğuna dair fikri ilə razılaşaraq hesab edirik ki,

yuxarıda qeyd etdiyimizə əlavə olaraq hüquqi tənzimləmə funksiyası da dövlətin mühüm hüquqi funksiyası kimi qəbul edilməlidir. Bu funksiya, dövlət tərəfindən məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən qanunverici fəaliyyətə əlavə olaraq cəmiyyətdə ortaya çıxan normaların, prinsiplərin və iddiaların leqallaşdırılmasını əhatə edir. Hər bir fərdi vəziyyətdə, bu funksiya, mövcud normativ sənədlərin, prinsiplərin və iddiaların rəsmi şəkildə tanınması aktını törətmiş dövlətlə, onların hüquqi mahiyyətinin hüquqi təsdiqlənməsi ilə əlaqələndirilir. Hüquqi tətbiqetmə funksiyasının icrası ilə əlaqədar fəaliyyət müəyyən bir ixtiyari qaydaların yaradılması kimi qəbul edilə bilməz. Bunu həyata keçirərkən dövlət, hər şeydən əvvəl, qanuni olmasa da, rəsmi olaraq tanınsa da, qüvvəyə minə bilməyən tələblərin, qaydaların potensial legitimliyi dərəcəsini nəzərə alır.

Dövlətin əhəmiyyətli hüquqi funksiyaları arasında ədalət funksiyasını da daxil etmək lazımdır. Bu funksiyanın icrası dövlətə xas olan münaqişələrin həllinə xas olan məsələnin həllini təmin edir. (Земскова А.И., 2010; с.5) Bununla belə görünür ki, dövlət məhkəmə funksiyasını yalnız məhkəmə tərəfindən həll edilən münaqişə və ya çoxaldılan dövlətin əsasında qurulmuş nizamı, habelə onun təmin etdiyi hüququ pozmağa qadir hesab edildikdə həyata keçirə bilər. Məhz bu vəziyyətdə münaqişənin həlli vəzifəsi dövlətin hüquqi funksiyası ilə həllini tapması kimi qəbul edilir və bu vəziyyətdə məhkəmə ədalətə çevrilir.

Hər hansı bir dövlətin fəaliyyətində əsas sayılan dörd universal funksiyaya əlavə olaraq, xarakteri müəyyən bir tarixi mərhələdə və müəyyən sosial şəraitdə dövlətin qarşısında duran vəzifələrin məzmunu ilə birbaşa müəyyən edilən dövlətdə törəmə funksiyaları tapıla bilər. Müasir dövlət üçün bu cür funksiyalar ilk növbədə insan hüquqları funksiyası, hüquq mühafizə funksiyası, qanunvericilik funksiyası, tənzimləmə funksiyası, özünü məhdudlaşdırma funksiyasıdır.

Dövlətin insan hüquqları funksiyası tədqiqatçılar tərəfindən fərqli şərh olunur. Çox vaxt bir insanın hüquqlarını (və ya hüquq və azadlıqlarını) qorumaq funksiyası ilə eyniləşdirilir. Bununla birlikdə, məsələn, insan hüquqları funksiyasının hüquq mühafizə orqanları ilə eynidir olması barədə fikir var.

Müdafiə hüquqi şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəldilir və bu cür qurumların təhlükəsizlik vəziyyətinə həqiqətən mövcud və ya mümkün olan (potensial) təhlükəni aradan qaldırmaqla nail olmağa səbəb olur. Bu baxımdan insan hüquqları funksiyasını hüquq mühafizə orqanları ilə eyniləşdirmək tamamilə doğru deyil. İnsan hüquqları funksiyası, fikrimizcə, dövlətin özünün, bir insanın və ya hər hansı digər hüquq predmetinin olub-olmamasından asılı olmayaraq, müəyyən qurumların hüquqlarının real və ya potensial təhdidlərdən qorunmasını təmin etmək vəzifəsi ilə qarşılaşdıqda yaranır.

Hüquq mühafizə funksiyası, ilk növbədə, hüquq normaları ilə müəyyən edilmiş qaydanı qorumağa yönəlmiş insan hüquqları funksiyasından fərqlənir. Onun həyata keçirilməsinin nəticəsi insan hüquqları funksiyasında olduğu kimi hüquq subyektlərinin və onların hüquqlarının təhlükəsizliyi deyil, geniş mənada ictimai asayıdır. (Гарашко А.Ю. 2015: с.36) Hüquq mühafizə funksiyasını həyata keçirməklə dövlət hüquqi tənzimləmə predmetinə daxil olan ictimai münasibətlərin sabit vəziyyətini təmin edir və məhz buna görə də hüquq mühafizə qaydalarının qaydaya salınmasına səbəb olduğu mübahisələndirilə bilər.

Dövlətin qanunvericilik funksiyası hamı üçün ümumi, eyni zamanda bütün hüquqi şəxslərin fəaliyyəti üçün sabit tənzimləmə əsaslarının yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu funksiyanın icrası çoxsaylı hüquq formaları şəraitində, insanların eyni hərəkətlərinə, məsələn, ictimai və qrup hüququ, hüquqi və qeyri-qanun hüququ və s. üçün fərqli tələblər irəli sürülə biləcəyi şəraitdə xüsusilə əhəmiyyətlidir. Çox vaxt qanunlar məsələsi yalnız dövlət funksiyalarının bir forması kimi müzakirə olunur. Lakin, fikrimizcə, cəmiyyətin həyatının hüquqi sferasına xas olan bir məsələnin həlli ilə bağlı hüququn dövlət fəaliyyətinin hüquqi bir forması kimi qanun yaradıcılığını və dövlətin müstəqil bir funksiyası olaraq qanun yaradıcılığını - hüquq sisteminin sabitləşməsinə və bunun nəticəsində tənzimləyici fəaliyyətinin səmərəliliyinin artmasını bir-birindən ayırmaq lazımdır. Qanunlar yaratmaqla, dövlət faktiki olaraq hamı üçün məcburi və dəyişməz qaydalar yaradır ki, mövcudluğu hüquqi qanunauyğunluq nəzərə alınmaqla ictimai münasibətlərin iştirakçılarını onları daha yüksək gücə sahib olmağa və prioritet

tətbiq olunmağa məcbur etməyə məcbur edir. Nəticədə qanunun təsirinin müəyyən dərəcəsi artır və hüquq subyektləri öz hərəkətlərinin və digər qurumların hərəkətlərinin hüquqi nəticələrini əvvəlcədən bilmək imkanına malikdirlər ki, bu da özlərinə hüquqi seçim etmək üçün mənalı və sərbəst şəkildə imkan verir. Bundan əlavə, qanunvericilik, heç olmasa, hüquq sisteminin daxili uyğunsuzluğu problemini həll edir.

Tənzimləmə funksiyası hüquqi şəxslərin fəaliyyətini təşkil edən qaydaların qurulmasını və hər şeydən əvvəl - dövlətin özündən ibarətdir. Əslində, qanunvericilik funksiyasından ilk növbədə dövlət sisteminin sosial sistemlərdən tamamilə fərqli prinsiplər üzərində işləyən bir sistem kimi tənzimlənməsini təmin etmək məqsədi ilə fərqlənir. (Клименко А.И, 2010: с.44) Fikrimizcə, dövlətin hüquqi funksiyası kimi tənzimləmə məqamların tənzimlənməsinin tərkib hissələrindən biri olan tənzimləmə ilə bərabərləşdirilə bilməz. Tənzimlənmənin nəticəsi, hər hansı bir fəaliyyətin həyata keçirilməsi qaydasını müəyyən edən yeni qaydaların ortaya çıxmasıdır. Ancaq dövlətin üzləşdiyi problemlərin həllini təmin etmək üçün bu cür qaydaların meydana çıxması faktı kifayət deyil - qaydaların öz tətbiqini tapması, gündəlik praktik fəaliyyətlərdə ardıcıl şəkildə həyata keçirilməsi lazımdır.

Tənzimləmə haqqında danışarkən, tənzimləmə funksiyasının yalnız tənzimləmə, ilk növbədə, hüquq sisteminin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması ilə bağlı problemlərin həllinə yönəldildiyi zaman dövlətin hüquqi funksiyası kimi çıxış etdiyini və buna görə də qanun əsasında həyata keçirildiyini vurğulamaq lazımdır. Yoxsa deyə bilərik ki, tənzimləmə, rəsmi şəkildə qanun yolu ilə həyata keçirilsə də, böyük ehtimalla dövlət hakimiyyəti özbaşınalığının aparıcısıdır.

Dövlətin müstəqil bir hüquqi funksiyası olaraq - ən azı müasir bir dövlət deyildiyi zaman - özünü məhdudlaşdırma funksiyası nəzərə alınmalıdır. Bu funksiya dövlətin fəaliyyətinin qanuni qeydiyyatı yolu ilə məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur və bu hal onu göstərir ki, yalnız müasir dövlətin özünün məhdudlaşdırılması ilə bunun üçün əsas hüquqi funksiyaları - qurma hüququ, məhkəmə prosesi, hüquq mühafizə və ədalət həyata keçirmək mümkündür. Nəzərdə tutulan hüquqi funksiyalarla yanaşı, hər hansı bir dövlətin özünəməxsus

qeyri-hüquqi funksiyaları vardır ki, bunların təhlili hüquqi olmayan funksiyaların həddlərini daha dəqiq müəyyənləşdirməyə imkan verir. Qeyri-qanuni funksiyalar vasitəsilə dövlət hüquqi fəaliyyət istisna olmaqla, ictimai həyatın ən müxtəlif sahələrində öz təşkilati mahiyyətini birbaşa həyata keçirir. Bundan əlavə, hüquq sahəsinin dövlətin təbiətinin birbaşa özünü göstərdiyi sahələrdən kənarlaşdırılması dövlət və hüquq arasındakı münasibətlərin qarşılıqlı asılılıq xarakteri daşması ilə müəyyən edilir, halbuki dövlətin təsir etdiyi digər sahələrin inkişafı yalnız onun inkişafına təsir göstərir və fəaliyyət göstərir.

Dövlətin qeyri-hüquqi funksiyaları sistemindəki əsas funksiya dövlətin xarakteri ilə müəyyən edilən təşkilati və siyasi funksiyadır - bu, siyasi hakimiyyətin bir təşkilatı (cəmiyyətin siyasi təşkilatı, güc-siyasi təşkilat, ictimai siyasi hakimiyyətin təşkili, birbaşa siyasi idarəetmə təşkilatı və s.) kimi görünür. (Круглов А.А., 2007: с.25) Təşkilati-siyasi funksiyaları siyasi adlandırmaq da olar, çünki bəzi müəlliflər də bu funksiyaların təşkilati-siyasi olaraq təyin edilməsi, fikrimizcə, mahiyyətini daha dəqiq ifadə edir - bu vəziyyətdə hakimiyyətin təkrar istehsal olunmaması və hakimiyyət uğrunda həyata keçirilməməsi vurğulanır, lakin cəmiyyətin müxtəlif sahələrinə təsir etmək üçün bir vasitə kimi.

Onların həlli üçün ictimai həyatın müəyyən sahələrinə təsir tələb edən vəzifələrin konkret tarixi və mədəni şəraitdə aktuallaşdırılması bu sahələrdə dövlətin təşkilati və güc fəaliyyəti ilə əlaqəli dövlətin qeyri-hüquqi funksiyalarının yaranmasını müəyyənləşdirir. Dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi baxımından müxtəlif növlərini tapırıq - iqtisadi, ekoloji, ideoloji, təhlükəsizlik siyasəti və s.. Eyni zamanda, dövlətin apardığı siyasətin məzmunu, dövlətin həll etdiyi vəzifələrin xarakterindən asılı olaraq təşkilati və güc təsir istiqamətləri də dəyişir. Qeyri-hüquqi funksiyaların siyahısı, baxılan kontekstdə dövlətin cəmiyyətin üzləşdiyi problemlərin həlli üçün universal bir vasitə kimi meydana çıxması və ictimai həyatın ayrı-ayrı sahələrində dövlət funksiyaları, yəni öz təşkilati potensialını göstərməsi ilə açıqdır. Dövlətin qeyri-hüquqi funksiyalarının siyahısının açıq olduğunu nəzərə alaraq, müasir dövlət üçün ən vacib olanları ayırd etməyə ehtiyac var. Bu, şübhəsiz ki, ideoloji, iqtisadi, sosial, iqtisadi, maliyyə,

ekoloji funksiyaları, eyni zamanda milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi funksiyasını tanımaq olar.

Bir ideoloji funksiyayı dövlətin müstəqil bir funksiyası olaraq ayırmaq imkanı, ideologiyanın təkcə dövlət üçün bir vasitə olmadığı, rəsmi ideologiyanın fikir və mexanizmlər sistemi kimi formalaşması, cəmiyyətin ideoloji sferası ilə əlaqəli olan ən vacib dövlət funksiyası olduğu ortaya çıxır. Əvvəlcə dövlətin ideoloji funksiyası hakimiyyətin sakralizasiyası və Teokratiyanın bərpası kimi vəzifələrin həlli ilə ayrılmaz şəkildə bağlı idi. Bu gün bu funksiya təkcə dövlətin bərpası və əsaslandırılması üçün deyil, dövlətin qarşısında duran digər vəzifələrin həlli üçün də son dərəcə vacibdir. V.M. Kuritsyn müharibədən əvvəlki dövrdə (Böyük Vətən Müharibəsindən əvvəl) Rusiya dövlətinin inkişaf tarixini nəzərdən keçirərək haqlı olaraq qeyd etdi ki, “xalqın bütün maddi və mənəvi qüvvələrinin həqiqi səfərbər edilməsinin ən vacib şərtlərindən biri ən çox ictimai şüurda dərin cavab tapan dövlət ideologiyasının olması idi. geniş kütlələr və buna görə cəmiyyəti birləşdirdi.” (Клименко А.И., 2016: с.254) Bu nümunədə görürük ki, ideoloji funksiya dövlətin bütün cəmiyyətin konsolidasiya problemini həll etməsi üçün son dərəcə vacibdir. Əminliklə deyə bilərik ki, dövlətin ideoloji funksiyasının təşkilati potensialı çox yüksəkdir və bu funksiyanın icrası müasir şəraitdə digər funksiyaların icrası ilə yanaşı, dövləti canlandırmaq və cəmiyyəti birləşdirməklə yanaşı, qorunma və qorunma, sosial sabitlik, münaqişələrin həlli, ictimaiyyətdən yayınmaqdır. ona mənfi təsir edən hadisələr və proseslər və s.

Ancaq nəzərə almaq lazımdır ki, dövlətin ideoloji funksiyasının yaratdığı çox müxtəlif təsirlərə baxmayaraq, onun imkanları çox məhduddur. A.A.Bogdanov haqlı olaraq hər hansı bir ideoloji fəaliyyətin məhdudiyyətlərini qeyd etdi. O qeyd edib ki, ideoloji cəhətdən tərəqqini yavaşlatmaq və ya sürətləndirmək mümkündür, lakin “Heç bir ideologiya bir şeyi edə bilməz - inkişafa səbəb olmaq, bunun üçün əsas mühərrik rolunu oynaya bilər.” (Гарашко А.Ю., 2013; 14) Fikrimizcə, dövlətin məhdud ideoloji funksiyası yalnız dövlətin özünü böyütməsini və cəmiyyətin konsolidasiyasını təmin etməklə əlaqəli olmayan problemlərin həllinə gəldikdə

ortaya çıxır. Yalnız adı çəkilən iki problemin həllində ideoloji funksiya əsas ola bilər, digər bütün vəzifələrin həllində daim əlavə olaraq çıxış edir.

Müasir hüquq elmində dövlətin sosial funksiyasının ətraflı və hərtərəfli təhlili mövzusunə çevrilməsinə baxmayaraq, bu funksiyayı dəqiq və birmənalı şəkildə dərk etmək hələ mümkün deyil. Xüsusilə, bu funksiyanın məzmunu və onunla əlaqəli vəzifələrin xarakteri ilə bağlı konsensusa nail olmaq mümkün deyil. Müasir hüquq elmində geniş yayılmışdır ki, dövlətin sosial funksiyası bir insanın layiqli yaşaması üçün şərait yaratmaqdır və onun həyata keçirilməsi vətəndaşların sosial hüquqlarının (sağlamlığını, işini, asudə vaxtını, yaşayış yerini, təhsilini və s. qorumaq üçün) həyata keçirilməsini təmin edir.) və dövlət dəstəyinə ehtiyacı olanların sosial müdafiəsi. Bununla yanaşı, dövlətin sosial funksiyasının məzmunu daha geniş olduğuna görə bir rəy var və bunun üçün həyata keçirilən vəzifələr bir qədər fərqlidir.

Hesab edirik ki, dövlətin sosial funksiyasının həyata keçirilməsi, onun qəbul etdiyi mənada “sosial siyasət” ilə məhdudlaşmır. Sosial funksiya cəmiyyətin quruluşundan ibarətdir, cəmiyyətdəki güc tarazlığına, qruplar və maraqların balansına təsir edir və vətəndaşların sosial hüquqlarını təmin edir, əhalinin müəyyən qruplarına sosial yardım göstərmək dövlətin sosial funksiyasını həyata keçirməsində fəaliyyətinin ayrı-ayrı hissələridir, qarşıya çıxan problemlərin həll yolları dövlət qarşısında, sosial sahədəki münasibətlərə təşkilati təsiri ilə. Beləliklə, məsələn, ali təhsilə çıxışın tənzimlənməsi (məhdudlaşdırılması və ya əksinə təmin edilməsi) şaquli tipin daha da sosial təbəqələşməsinə səbəb olacaq bir sosial funksiyanın təzahürüdür. Dövlətdə sabitliyin açarı olan üfüqi və şaquli sosial təbəqələşməyə əsaslanan müəyyən bir sosial quruluşdur. Buna əsasən, sosial funksiya əvvəlcə cəmiyyətdə sabitliyin təmin olunması probleminin həllinə yönəldilmişdir. Bundan əlavə, müasir şəraitdə bir sosial funksiya olan “sosial ədalət” istəyini qəbul etsək, səmərəli şəkildə həyata keçirilsə, cəmiyyətin konsolidasiyasını təmin edər.

Göründüyü kimi, dövlətin sosial funksiyası ilk növbədə cəmiyyətin təbəqələşməsinə (şaquli və üfüqi quruluşunu) əhatə edir. Müasir bir dövlətdə bu cür

təbəqələşmənin cəmiyyətdə mövcud olan sosial ədalət ideyalarına uyğun olaraq həyata keçirilməli və əhalinin həssas qruplarının sosial bərabərsizliyinə şərti olaraq kompensasiya edilməli olduğu güman edilir. Sosial funksiyanın məzmunundan fərqli olaraq, dövlətin iqtisadi funksiyasının məzmunu nəzəri və hüquqi ədəbiyyatda daha az və daha dəqiq və birmənalı şəkildə müəyyən edilmişdir. Heç olmasa, adlandırılan funksiyanın mahiyyəti ilə bağlı alimlərin fikirləri, əgər fərqlidirsə, yalnız nüanslardır. Ən doğrusu V.E.Çirkin tərəfindən verilmiş dövlətin iqtisadi funksiyasının xarakteristikasıdır. O qeyd edir: “İqtisadi funksiya dövlət tərəfindən iqtisadi fəaliyyətin şərtlərini və qaydalarını müəyyən etməkdən ibarətdir. Müasir şəraitdə bu funksiyanın mahiyyəti cəmiyyətin təbii özünü tənzimləməsini pozmadan bazar elementinin çatışmazlıqlarını düzəltməkdir. Sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı anlayışı hazırda bu məqsədə uyğundur.” (Григорьев М.Ю., 2007) Yuxarıdakı açıqlamalarla, o cümlədən müasir şəraitdə dövlətin iqtisadi funksiyasının cəmiyyətin təbii özünü tənzimləmə prosesini pozmadığı təqdirdə ən səmərəli olması ilə tam razı ola bilər. Dövlətin iqtisadi funksiyası qanuni yollarla həyata keçirilə bilər, eyni zamanda onun hüquqi mahiyyəti də göz qabağındadır. Bizə elə gəlir ki, iqtisadiyyatın üstünlüyü ideyası insanların maddi həyatının istehsal üsulunun insan cəmiyyətinin yaratdığı hüquqi, siyasi, mədəni və digər qurumlara məhdudiyyətlər qoyması mənasında ifadə olunur və bu baxımdan “iqtisadi şəraitdə” ifadəsi ilə razılaşmaq olmaz, bununla bağlı olaraq, iqtisadi funksiya iqtisadi münasibətlər sahəsində həyata keçirilən dövlət fəaliyyətinin qanuni tənzimlənen, obyektiv zəruri, məqsədyönlü əsas istiqamətləri (tərəfləri) və onun təbiəti və cəmiyyətdə sosial məqsədi kimi başa düşülməlidir.

Dövlətin maliyyə funksiyası dövlətin iqtisadi funksiyaları ilə sıx bağlıdır, buna baxmayaraq müstəqil olaraq aydın şəkildə görülməlidir. Əgər iqtisadi funksiya iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi ilə əlaqədardırsa, onda maliyyə funksiyası - dövlətin ona həvalə edilmiş funksiyaları uğurla yerinə yetirməsi üçün lazım olan vəsaitlə təmin etmək məqsədi ilə maliyyə mənbələrinin bölüşdürülməsi və yenidən bölüşdürülməsi ilə. Dövlətin maliyyə funksiyası məzmunca mürəkkəbdir. Birincisi, vergi sisteminin fəaliyyətini təmin etmək, ikincisi, maliyyə

sisteminin sabitliyini qorumaqla əlaqələndirilir. Üstəlik, müasir şəraitdə simvolik və super simvolik iqtisadiyyat fenomeninin meydana çıxması səbəbindən (E. Tofflerin terminologiyasında) dövlətin maliyyə funksiyasının ikinci komponenti birincisindən daha az əhəmiyyət kəsb etmir. Vergi sisteminin fəaliyyətini təmin etmək üçün hər şey aydınsa, simvolik və super simvolik bir iqtisadiyyatda maliyyə sisteminin sabitliyini qorumaqla bağlı bir çox sual ortaya çıxır.

Əvvəla, qeyd etmək lazımdır ki, müasir şəraitdə pul müəyyən bir mal və ya əmtəə pulu (qızıl və ya gümüş) üçün müəyyən bir miqdarda dəyişdirilə bilən əlamətlər ilə əvəz olunur, pul məlumat olaraq, daxili dəyəri olmayan, ancaq yerinə yetirməyi bacaran simvollar olaraq gəlir. dövlət onları qanuni tender elan etdikcə pul funksiyaları. Nəticədə kapital mobil olur, maliyyə dəyərləri nisbi olur. Bu vəziyyətdə, nəinki iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğunluq, dövlətin sərəncamında olan maliyyə alətlərindən necə istifadə etməsindən asılı deyil; dövlət tərəfindən maliyyə sisteminin sabitliyini qorumaq ictimai və siyasi sabitliyin açarındır. Bu mənada bir məqam budur ki, bu, dövlətin pul, fiskal və kvazi-fiskal siyasət alətlərindən səmərəli istifadəsi və hər şeydən əvvəl sabitləşmə fondu kimi maliyyə funksiyası vasitəsidir ki, bu da 2008-2009-cu illərdə Rusiyaya imkan verdi ki, iqtisadi böhranın mərhələlərindən birini (və əslində maliyyə böhranını) əhəmiyyətli itkilər vermədən aradan qaldırsın.

Dövlətin bir funksiyası olaraq milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələsi, “təhlükəsizlik dövləti süni şəkildə və müəyyən səylərlə təmin edilən bir dövlət olmasıdır. Təhlükəsizlik yalnız təhlükənin olmaması üçün ideal bir vəziyyət deyil, təhlükənin mövcud olduğu bir təhlükəsizlik vəziyyətidir.” (Орехов В. И, 2014: с.41) Ən doğrusu, milli təhlükəsizliyin şəxsiyyətin, cəmiyyətin və dövlətin mütərəqqi inkişafını təmin edən daxili və xarici təhdidlərdən qorunan bir dövlət kimi tərifidir. Eyni zamanda, qeyd etmək lazımdır ki, bu vəziyyətdə bir dövlət olaraq milli təhlükəsizliyindən bəhs olunur, onun təmin edilməsi müasir bir dövlətin funksiyasıdır, çünki fəaliyyətinin təşkili humanizm və demokratiya ideyalarına əsaslanır.

Nəzərdə tutulan hüquqi funksiyanın hüquqi funksiyalarla sıx bağlı olmasına baxmayaraq, özlüyündə yalnız qanun şəklində, qanun vasitəsilə həyata keçirilməsini nəzərdə tutmur. Bundan əlavə, bu gün də, müasir dövlətlər qanuni olmağa çalışdıqda, həyat onlar üçün çətinliklər yaradır ki, bu da milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi funksiyasını yerinə yetirməklə istənilən dövlətin qanunun hədudlarından kənara çıxmağa məcbur olur. Nəticədə, dövlətin milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi funksiyasını həyata keçirən, təbiəti ilə qanuni olmayan hərəkətlərinə hüquqi forma verməyə cəhdlər olur. Hətta bu gün beynəlxalq hüquqi mexanizmlərin köməyi ilə qanuniləşdirməyə çalışdıqları hərbi əməliyyatlar, əksər hallarda hüquqi formaların hədudlarından kənara çıxır, bəzi hallarda buna ciddi riayət etmək istəyindən daha çox, qanuni formanın manipulyasiyasını nümayiş etdirir. Dövlətin ekoloji funksiyası, insan istehsal fəaliyyətinin ətraf mühitə mənfi nəticələrini minimuma endirməklə əlaqəli bir şəkildə və ya başqa bir funksiya olaraq qəbul edilir. Bu şəkildə başa düşülən ekoloji funksiyanın son onilliklərdə baş vermiş ekoloji vəziyyətdəki dəyişikliklər nəticəsində yaranması kimi qəbul edilməsi məntiqlidir. Məsələn, V.E.Çirkin iddia edir ki, “dövlətin ekoloji (ekoloji) funksiyası son onilliklərdə xüsusi olaraq fərqlənməyə başlamışdır ki, bu da planetin təbii vəziyyətinin getdikcə pisləşməsi ilə əlaqədardır. Müasir istehsalın inkişafı (təbii ehtiyatların çıxarılması, kimya, metallurgiya və s.), Bir insanın milyonlarla ildir inkişaf edən təbii tarazlığı pozduğu yeni texnologiyaların istifadəsi, çox miqdarda tullantıların (nüvə istehsalından da) görünməsi zərərli təsir göstərir ekosistemə dönməz təsir göstərir.” (Фирсов В.А., 2011: с.52) Alim qeyd edir ki, məhz bu hallar səbəbindən bu gün dövlət ətraf mühitin qorunması və pozulmuş tarazlığının bərpası ilə fəal şəkildə məşğul olur.

Hesab edirik ki, dövlətin ekoloji funksiyası insan istehsalının ətraf mühitə yaratdığı mənfi nəticələrin aradan qaldırılmasını deyil, ətraf mühitdə (təbiətdə) hədəfli, proqnozlaşdırılan dəyişikliklərin insan və cəmiyyət ehtiyacları baxımından “əlverişli” tərəfə verilməsini əhatə edir. Bu funksiya nəticədə təbiəti qorumaq üçün deyil, cəmiyyətin maraqlarını təmin etmək üçün həyata keçirilir; təbii mühitin

qorunması, ona mənfi təsirlərin minimuma endirilməsi bu funksiyaları müasir cəmiyyətin tələbləri kontekstində müasir şəraitdə birbaşa həyata keçirmək üsullarıdır. Dövlətin ekoloji funksiyası universal olmasa da, öz inkişafının müəyyən bir tarixi mərhələsində hər hansı bir dövlət üçün aktual ola bilər. Xüsusilə iddia etmək olar ki, məsələn, Qədim Misirdə suvarma işinin təşkili təbii mühitin insan ehtiyaclarına uyğunlaşmasının ən parlaq nümunələrindən biridir və buna görə ekoloji funksiyaların dövlət tərəfindən effektiv şəkildə həyata keçirilməsidir.

Göründüyü kimi, funksiya insan cəmiyyətinin ətraf mühitinin qorunması, dövlətin qorunması və qorunması vəzifəsini səmərəli şəkildə həll etməsinin zəruri şərtinə çevrildikdə, dövlət üçün yenilənir (və bu baxımdan müasir dövlət də istisna deyil).

Aparılan təhlil müasir dövlətin əsas hüquqi funksiyalarının hüquq-mühafizə, hüquq-mühafizə, hüquq-mühafizə, ədalət, insan hüquqları, hüquq-mühafizə, qanunverici fəaliyyət, tənzimləmə və özünü məhdudlaşdırma funksiyaları olduğunu müəyyən etməyə imkan verdi. Müasir dövlətin əsas qeyri-hüquqi funksiyaları təşkilati-siyasi, ideoloji, iqtisadi, sosial, iqtisadi, maliyyə, ekoloji funksiyalar və milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi funksiyasıdır. Dövlətin hüquqi və qeyri-hüquqi funksiyaları bir-biri ilə əlaqəli olsa da, hər biri daxilində əsas, sistem yaradan və törəmə funksiyaların bölüşdürülməsi mümkün olan iki nisbətən müstəqil alt sistem yaradır.

1.2. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi konsepsiyasının metodoloji əsasları

Dünyanın maliyyə və iqtisadi böhranlarının tarixi göstərir ki, planetin bir bölgəsində maliyyə və iqtisadi böhran vəziyyətində tez başqalarına keçir. Bu, 1997-ci ilin sonlarında, Cənub-Şərqi Asiyadakı maliyyə böhranının Rusiyada böhrana səbəb olduğu və sonra inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatlarına təsir göstərdiyi zaman baş verdi. Milli iqtisadiyyatın gücünün toxunulmazlığını artırmaq üçün bir çox ölkələr milli təhlükəsizlik strategiyasının hazırlanmasına diqqət artırmağa başladılar. Dünya iqtisadiyyatının lideri ABŞ - milli iqtisadi maraqlarını qorumaq üçün adekvat və qabaqlayıcı tədbirləri gücləndirmək üçün milli təhlükəsizliyi təmin etmək üçün hərtərəfli tədbirlər hazırlamış və həyata keçirmişdir.

Azərbaycanda ölkə iqtisadiyyatının böyümə dinamikasının qorunması üçün tədbirlər görərək ölkənin milli təhlükəsizlik konsepsiyasını həyata keçirmək üçün bütün strateji prioritetlər həyata keçirildi. Konsepsiya, təhdidin xarici elementlərinin daxili amillərinə vurğu edilən ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin vacib şərtlərini əhatə edir. Sahibkarlığın davamlı dinamik inkişafının və biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasının, makro-maliyyə sabitliyinin təmin edilməsinə, ixrac potensialının və ümumilikdə ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına xüsusi önəm verilir.

Tədqiqatlar göstərir ki, ABŞ və ya da davamlı inkişaf edən Çin Xalq Respublikası kimi bir dövlətin təhlükəsizliyini dünyanın digər ölkələrinin təhlükəsizliyindən təcrid etmək mümkün deyil. Fakt budur ki, dünya iqtisadi sistemi və əməkdaşlıq kanalları o qədər mürəkkəb və müxtəlifdir ki, bu proseslərdə iştirak edən hər bir ölkə iqtisadi təhlükə və təhlükə elementlərinə məruz qala bilər. Üstəlik ayrı-ayrı ölkələrin balanssız regional və beynəlxalq xarici iqtisadi siyasəti öz təhlükəsizliyi üçün real təhlükələr yarada bilər. Bəzən fürsətçi xarici ticarət əməliyyatlarına əl ataraq, bir sıra ölkələr uzunmüddətli qarşılıqlı faydalı əməliyyat və müqavilələrdən yayınırlar və bununla da xarici təhdid mərkəzlərinin yaranmasına töhfə verirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dünyada özünü xammal, enerji və digər vacib ehtiyatlarla tamamilə təmin edə biləcək bir dövlət yoxdur. Məsələn, dünya ölkələrinin qrupları nəhəng təbii sərvətlər və ehtiyatlara malikdirlər və buna baxmayaraq innovativ texnologiyaların və maliyyə mənbələrinin olmaması səbəbindən onlardan səmərəli istifadə edə bilmirlər və emal sənayesi üçün şəbəkələr yarada bilmirlər. Bildiyiniz kimi, hər bir dövlət üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən onun iqtisadi və milli təhlükəsizliyidir. Bu strateji hədəflərin əsasını dövlətin “milli güc” və “milli təhlükəsizlik” anlayışları təşkil edir.

"Milli güc" anlayışı bir dövlətin dünya iqtisadi sistemindəki yeri və gücünə, beynəlxalq münasibətlərinə, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinə, qloballaşma şəraitində sabitliyə və global maliyyə böhranı və iqtisadi qeyri-sabitlik dövründə toxunulmazlığın təzahürünə aiddir. (Табакoв А. В., 2013: с.14)

“Milli təhlükəsizlik” termini balanslaşdırılmış dövlət siyasəti, xarici iqtisadi əlaqələrin və milli iqtisadiyyatın sektorlarının şaxələndirilməsi, iqtisadi güc, vətəndaş sisteminin inkişafı və cəmiyyətin demokratikləşməsi, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin modernləşdirilməsi, ixrac potensialının artırılması, dünya iqtisadi sistemlərinə tamhüquqlu girişin sürətlənməsi və s. kimi başa düşülür. (Харченко О.В., 2009: с. 221)

Azərbaycan Respublikasında milli təhlükəsizlik siyasətinin hüquqi əsaslarını yaratmaq və müstəqil, suveren və demokratik bir dövlət kimi inkişaf etdirmək üçün 29 iyun 2004-cü ildə (№ 712-PG) Milli Təhlükəsizlik haqqında Qanun qəbul edildi. (“Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, 2004) "Milli təhlükəsizlik" anlayışı müstəqilliyin, suverenliyin, ərazi bütövlüyünün, dövlətin konstitusiyaya quruluşunun, xalqın və ölkənin milli maraqlarının, şəxsin və cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafeələrinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunması deməkdir. Bu qanunda, milli təhlükəsizlik obyektlərinin tərifinə xüsusi diqqət yetirilir, bunlar, o cümlədən: şəxsiyyət - onun hüquq və azadlıqları; cəmiyyət - onun maddi və mənəvi dəyərləri; dövlət - müstəqilliyi, suverenliyi, konstitusiyaya quruluşu və ərazi bütövlüyü. Milli təhlükəsizliyin təmin edilməsinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluq;
- milli təhlükəsizliyin və Azərbaycan Respublikasının vahid dövlət siyasəti və onun təmin edilməsi istiqamətlərini balanslaşdırmaq və əlaqələndirmək;
- Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə əlaqədar fəaliyyətlərin həyata keçirilməsinə nəzarət;
- beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminə inteqrasiya;
- fərdin, cəmiyyətin və dövlətin maraqları ilə qarşılıqlı məsuliyyət və başqaları arasında tarazlığın qorunması.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasının iqtisadi sahədə əsas milli maraqları arasında iqtisadi potensialın qurulması, bazar iqtisadiyyatının inkişafı, onun hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi, iqtisadi sabitliyin və təhlükəsizliyin təmin edilməsi, iqtisadiyyatın inkişafı, qorunması və səmərəli istifadəsi üçün daxili və xarici investisiyalar üçün əlverişli şərait yaradılması təbii və maddi sərvətlər və s. Bu mənada Azərbaycan iqtisadi təhlükəsizliyin möhkəmləndirilməsi baxımından xüsusi əhəmiyyətə malikdir. və 2007-ci ildə Prezident İlham Əliyevin “Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında” Sərəncamı qəbul edilmişdir, dörd cild hissədən və bir sıra yekun müddəalardan ibarətdir. Konsepsiyada, dövlətin fəaliyyətinə aid olan bütün vacib cəhətlər geniş şəkildə təmsil olunur və Azərbaycanın milli təhlükəsizlik sisteminə üzvi şəkildə inteqrasiya olunur.

Konsepsiyanın strukturuna aşağıdakı dörd bölmə daxildir (Ağayev A.A., 2013: s.147):

- I. Təhlükəsizlik mühiti.
- II. Azərbaycan Respublikasının milli maraqları.
- III. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə təhdidlər.
- IV. Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin əsas istiqamətləri.

Qeyd etmək lazımdır ki, I hissədə Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik vəziyyəti onun suverenliyinin qorunmasına, ərazi bütövlüyünə, sərhədlərin

toxunulmazlığına, milli maraqlara, əhalinin ardıcıl inkişafına, rifahına və dəyərlərinə təsir edən amillərdən ibarətdir.

II hissə Azərbaycan Respublikasının milli maraqları anlayışını Azərbaycan xalqının təməl dəyərlərini və məqsədlərini, habelə şəxsin, cəmiyyətin və dövlətin rifahını təmin edən siyasi, iqtisadi, sosial və digər ehtiyacların məcmusu kimi verir. Həm də bu maraqların müvafiq siyahısını təqdim edir.

III Bölmə müəyyən edir ki, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin etmək üçün əsas vəzifələrdən biri onun milli təhlükəsizliyinə təhdidləri aradan qaldırmaq və ya onları nəzarətdə saxlamaqdır.

Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyi problemləri üçün çox vacib olan müddəalar Konsepsiyanın IV bölməsində yer almışdır. Burada, enerji təhlükəsizliyi siyasətinə dair bənddə, xüsusən, Xəzər dənizi hövzəsinin Azərbaycan Respublikasına aid sektorunda mövcud olan neft və qaz yataqlarının işlənməsi və istismarı, habelə perspektivli strukturlar, müasir neft-qaz bazalarının qurulması və quraşdırılması, əsas ixrac nefti üçün təhdidlərin müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi deyilir, qaz boru kəmərləri, terminallar və lazımi tədbirlərin görülməsi milli təhlükəsizliyi təmin etmək üçün ən vacib fəaliyyətlərdən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın sərəncamında zəngin karbohidrogen ehtiyatları var. Ölkə enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında, xüsusən də neft və qazın verilməsində mühüm tərəfdaşlardan biridir. Bu vacib amilləri nəzərə alaraq, Azərbaycan inteqrasiya prosesləri sahəsində beynəlxalq aləmdə digər ölkələrlə qarşılıqlı faydalı münasibətlər qurmaqda və əməkdaşlıq etmək istəyində maraqlıdır. Bununla yanaşı, bir ölkənin xarici siyasət və iqtisadiyyata, iqtisadiyyata və təhlükəsizliyə daxil olması, beynəlxalq münasibətlərdə hərbi asılılıq onun milli maraqlarına təhlükə yarada bilər və iqtisadi qeyri-sabitliyin yolverilməzliyi və iqtisadi gücünün zəifləməsi məsələsi xüsusilə aktualdır.

Sürətlə artan neft və qaz gəlirlərindən həddindən çox asılılıq nəticəsində yarana biləcək iqtisadi qeyri-sabitlik təhlükəsinin qarşısını almaq üçün iqtisadi siyasətin təkmilləşdirilməsi və milli iqtisadi maraqların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün hərtərəfli tədbirlər görülür. Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft boru

kəməri və Xəzər, Qara və Aralıq dənizləri arasındakı Cənubi Qafqaz qaz kəməri ilə neft nəqlinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün qabaqlayıcı və ardıcıl tədbirlər görülür.

Konsepsiyalarda ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün ən vacib spesifik sahələr müəyyən edilmişdir. Məsələn, xarici iqtisadi sahədə ölkənin iqtisadi subyektlərinin beynəlxalq inteqrasiyası üçün lazımi şəraitin yaradılması, milli məhsulların satış bazarlarının genişləndirilməsi, MDB ölkələri ilə vahid iqtisadi məkanın yaradılması, yerli istehsalçıların maraqlarının qorunması, xarici kredit borclarının istifadəsinin minimuma endirilməsi və xaricə kapital ixracının azaldılması nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, iqtisadiyyatda dövlət tənzimlənməsinin gücləndirilməsi, elmi-texnoloji potensialın, sənaye sektorunun rəqabət qabiliyyətinin artırılması, innovativ fəaliyyətin genişləndirilməsi və s. nəzərdə tutulur.

1.3. Müasir dövlətin iqtisadi təhlükəsizlik anlayışı və meyarları

İqtisadi təhlükəsizlik anlayışı milli təhlükəsizlik anlayışından daha dar olan anlayışdır. Milli təhlükəsizliyə müdafiə, məlumat, ekoloji təhlükəsizlik və s. daxil olduğu üçün təhlükəsizliyin müəyyən aspektlərini nəzərdən keçirərkən iqtisadi cəhətləri aşmaq mümkün deyil. İqtisadi təhlükəsizlik - cəmiyyətin tədricən inkişafını, maliyyə, ictimai-siyasi sabitliyini, mənfi xarici və daxili amillər şəraitində yüksək müdafiə qabiliyyətini, effektiv idarəetməni təmin edən, daxili və dünya səviyyəsində iqtisadi maraqları təmin edən vəziyyətdir.

İqtisadi təhlükəsizlik ölkəmizin təhlükəsizliyinin əsas, dayaq elementi hesab olunur. Təhlükəsizliyin digər növləri sahəsində də özünü göstərən ölkə, öz növbəsində, qurulan dəyişikliyi yaşayır. Bunun əks təsirini hiss edirlər. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi, maddi istehsalın davamlı dəyişən və xarici və daxili amillərin təsirini əks etdirən mürəkkəb bir sosial-iqtisadi dövlətdir. Məhsuldar qüvvələrin formalaşma dərəcəsi, sosial-iqtisadi münasibətlərin vəziyyəti və elmi-texniki tərəqqinin formalaşması ilə müəyyən edilir. (Məmmədov N.K, 2009: s.25) Nəticələrinin daxili iqtisadiyyatda, xarici iqtisadi fəaliyyətdə və beynəlxalq vəziyyətdə xüsusi tətbiqi.

İqtisadi təhlükəsizliyin maddi bazasına aşağıdakılar daxildir:

1. Genişlənmiş çoxalma təmin edə biləcək məhsuldar qüvvələrin meydana gəlməsi.
2. Əhalinin yüksək yaşayış səviyyəsi.
3. Ölkənin iqtisadi müstəqilliyi.
4. İqtisadiyyatın bütün səviyyələrində səmərəli idarəetmə (dövlət daxil olmaqla).

İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini araşdıraraq əsas tərifləri təhlil etmək lazımdır. İqtisadi təhlükəsizlik obyektləri kompleksdəki iqtisadi sistemdir, həmçinin onun elementləri: təbii sərvət, istehsal və qeyri-istehsal fondları, daşınmaz əmlak, maliyyə mənbələri (eləcə də iqtisadi ehtiyatlar), iqtisadi strukturlar, ailə, fərdi və s. İqtisadi təhlükəsizlik aşağıdakı qurumları əhatə edir: qanunvericilik strukturları, dövlət və onun qurumları (nazirliklər, idarələr,

xidmətlər və s.), həm dövlətin, həm də iqtisadiyyatın özəl sektorlarının qurumları və şöbələri. (Bərxudarov M.İ., və Məmmədov N.K., 2006: s.68) İqtisadi təhlükəsizliyə təhdidlər ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərən və şəxslərin, cəmiyyətin və dövlətin iqtisadi maraqlarına xələl gətirən proseslər və hadisələrdir. İqtisadi təhlükəsizliyin göstəriciləri bütövlükdə iqtisadi sistemin vəziyyəti, sabitliyi və hərəkətliliyi barədə fikir verən ən vacib dəyərlərdir.

İqtisadiyyatda təhlükəsizliyin əsas göstəriciləri bunlardır:

- ÜDM-in artım tempi;
- Əhalinin həyat səviyyəsi və keyfiyyəti;
- İnflyasiya səviyyəsi;
- İşsizlik səviyyəsi;
- İqtisadiyyatın quruluşu;
- Cəmiyyətin əmlak təbəqələşməsi;
- İqtisadiyyatın texniki bazasının vəziyyəti;
- Rəqabətqabiliyyətlilik;
- İdxaldan asılılıq;
- Açıq iqtisadiyyat;
- Dövlətin daxili və xarici borcu və s.

İqtisadi təhlükəsizliyin əsas dəyəri iqtisadiyyatın çökməsinə, ölkədəki ictimai-siyasi vəziyyətin gərginləşməsinə səbəb olan hədd göstəriciləridir. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi tədbirləri dövlət sahəsindəki mənfi proses və hadisələri əks etdirməyə yönəlmiş şüurlu, gündəlik fəaliyyətdir. İqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək üçün tədbirlər - daxili və xarici təhlükəsizlik təhdidlərinin qarşısının alınmasına yönəlmiş üsullar, şüurlu tədbirlərdir.

Bənzər fəaliyyətlərə daxildir:

1. İqtisadi təhlükəsizlik təhlükələrinin proqnozu;
2. İqtisadi təhlükəsizlik çərçivəsində dəyərlərin qurulması;
3. Millətin iqtisadi maraqlarını qoruyan qanunvericiliyin inkişafı;
4. İqtisadiyyatın strukturundakı çatışmazlıqların aradan qaldırılması;

5. Fərdi sahibkarlığın formalaşması və formalaşmasında qarşılıqlı əlaqə, onun qorunması;

6. Ölkənin lazımi strateji və səfərbərlik ehtiyatlarını qorumaq.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə aşağıdakılar daxildir: məlumatların qorunması və ticarət sirrinin qorunması, istifadə olunan materialların təsnifatı, araşdırılması və idarə edilməsi. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi, vəziyyətin problemləri və iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində vəziyyətin formalaşdırılması barədə məlumat və analitik məlumatların toplanması ilə əlaqədardır. Bundan əlavə, müəyyən sahələrə uyğun olaraq proqnoz və analitik sənədlərin (qiymətləndirmələr, nəticələr, tövsiyələr) toplanması və iqtisadi təhlükəsizliyə potensial təhdidlər barədə xəbərdarlıq və ehtimal olunan mənfi nəticələrin qarşısını almaq tədbirləri daxildir. (Məmmədov N.K., 2009: s. 33)

Bir dövlət olaraq iqtisadi təhlükəsizlik reproduktiv dövrüyyəyə imkan verən iqtisadi, istehsal və texnoloji amillərin aktiv birləşməsidir. Bir proses kimi iqtisadi təhlükəsizlik dövlət iqtisadiyyatının formalaşması prosesində təhlükəsiz fəaliyyətini təmin edən şərtlərin formalaşması və möhkəmləndirilməsidir.

Sistem olaraq iqtisadi təhlükəsizliyə aşağıdakı struktur komponentlər daxildir:

- Maddi dəyərlərin formalaşması;
- əməyin vəziyyəti;
- Əsas istehsal kapitalının (fondlarının) həcmi və mütərəqqi olması;
- Tədqiqat, təhlil və elmi-texnoloji yeniliklər sahəsinin inkişafı;
- Makro və mikro səviyyədə malların satılması imkanları.

İqtisadi təhlükəsizlik onun müxtəlif dərəcələrinin qarşılıqlı əlaqəli konsepsiyası kimi qəbul edilməlidir: beynəlxalq, milli, vahid iqtisadi quruluşun səviyyəsi, şəxsiyyət. Beynəlxalq iqtisadi təhlükəsizlik dedikdə, milli və global iqtisadi problemlərin həllində tərəflərin qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığı, müstəqil seçilməsi və sosial-iqtisadi formalaşma strategiyalarını və beynəlxalq əmək bölgüsündə rollarını dəstəklədiyi dünya iqtisadiyyatının vəziyyəti başa düşülür.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi xüsusiyyətlər konsepsiyası ilə müəyyən edilir. Dövlət iqtisadiyyatının artan istehsal, maddi sistemin sabitliyi, uyğun ticarət sistemi və elmi potensialın təşviqi qaydasında işləmə qabiliyyətini özündə cəmləşdirir. Bununla yanaşı, vahid iqtisadi məkanı və daxili bazarın bütövlüyünü dəstəkləmək, əhəlinin kriminallaşmasına mane olan hüquqi və iqtisadi şərtlərin formalaşdırılması. İqtisadi proseslərin lazımi tənzimlənməsini təmin etmək, əhali üçün uyğun həyat səviyyəsini təmin etmək. İqtisadi təhlükəsizliyin üç əsas komponentini ayırmaq olar. Birinci komponent hazırkı dünya iqtisadiyyatının şəraitində mükəmməl olmayan iqtisadi müstəqillikdir. İxtisaslaşma müxtəlif ölkələrin iqtisadiyyatlarını birləşdirir.

Bu şəraitdə iqtisadi müstəqillik hökumətin milli ehtiyatlara nəzarət etmə ehtimalı deməkdir. Bənzər bir istehsal dərəcəsi, məhsuldarlıq və rəqabət qabiliyyətinə zəmanət verən keyfiyyətin nəticəsidir. Bundan əlavə, dünya ticarətində, əməkdaşlıq əlaqələrində və elmi və texnoloji nailiyyətlərin mübadiləsində bərabər şərtlərdə iştirak etmək imkanı verir. İkinci komponent, mülkiyyətin tamamilə bütün formalarda qorunmasını, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün etibarlı şərtlərin və təminatların verilməsini, vəziyyəti yüngülləşdirə biləcək şəraitin qorunmasını təmin edən dövlət iqtisadiyyatının dayanıqlığı və sabitliyi hesab olunur. Üçüncü komponent, özünü inkişaf etdirmə və irəliləmə qabiliyyətidir. Bu, indiki aktiv inkişaf etməkdə olan cəmiyyətdə xüsusilə vacibdir. İnvestisiya və innovasiya üçün uyğun iqlimin yaradılması, istehsalın davamlı təkmilləşdirilməsi. İşçilərin yüksək keyfiyyətli təhsil və ümumi mədəni səviyyəsinin artması dövlət iqtisadiyyatının sabitliyi və özünü inkişaf etdirməsi üçün vacib və ayrılmaz meyar olur (Ağayev A.A., 2013: s. 25).

Beləliklə, Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas şərti iqtisadi bərpa, genişlənmiş istehsal və yüksək rəqabət şəraitində onun fəaliyyət göstərməsi üçün şəraitin yaradılmasıdır.

II FƏSİL: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİNİN HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

2.1. Azərbaycan Respublikasında iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən normativ aktlar sistemi

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi həm vahid bir müəssisənin, həm də dövlətlərin fəaliyyətində strateji bir istiqamətdir. (Радюкова Я. Ю., Шамаев И. Н., 2011: с.194) Bu cərəyan iqtisadiyyatın qloballaşması prosesinin cəmiyyətin dönməz təbii təkamül prosesi olması ilə möhkəmlənir. Müasir şəraitdə vahid bir dövlətin iqtisadi sistemi getdikcə xarici ölkələrin iqtisadiyyatından çox asılıdır, çünki müasir dünya iqtisadiyyatında əksər proseslər zəncirvari reaksiya təşkil edir.

Qeyd edək ki, təhlükəsizlik əvvəlcə ərazinin fiziki təhlükəsizliyi baxımından nəzərdən keçirilirdi. Orta əsrlərdə "milli təhlükəsizlik" və "iqtisadi təhlükəsizlik" ifadələrini işlətmədən əvvəl hökmdarlar ölkələrinin və ərazilərinin təhlükəsizliyini və çiçəklənməsini necə təmin etmək barədə düşünürdülər. Bu, əsasən həddindən artıq proteksionist tədbirlərin tətbiqi, idxala qoyulan məhdudiyyətlər və qapalı iqtisadiyyat hesabına həyata keçirilmişdir. Lakin bəşər sivilizasiyasının sonrakı inkişafı dünya iqtisadi əlaqələrinin, qloballaşma və inteqrasiyanın inkişafını məhdudlaşdırmağı mümkünsüz etdi və beynəlxalq əmək bölgüsünün, mübadilə və əməkdaşlığın inkişafı tərəqqinin mühərrikinə çevrildi. Lakin digər tərəfdən, bütün bu müasir tendensiyalar dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinə təhlükə yaradır.

"İqtisadi təhlükəsizlik" termini ABŞ-da Böyük Depressiya dövründə geniş tətbiq olunmağa başladı. İngilis dilli ölkələrdə "iqtisadi təhlükəsizlik" anlayışı hələ ilkin mənada fiziki şəxslərin və ev təsərrüfatlarının maddi vəziyyətlərinin kəskin pisləşməsindən qorunması kimi istifadə olunur. (Сенчагов В. К., 2005: с.22)

İqtisadi təhlükəsizlik termininin şərhinə müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Lakin bütün elm adamları bu konsepsiyanın milli təhlükəsizlik kimi bir kateqoriya ilə sıx bir şəkildə bağlı olduğuna dair fikirləri ilə razılaşırlar. Bu anlayışlar bir-birinə bütövlükdə və konkret olaraq aiddir, yəni, iqtisadi təhlükəsizlik dövlətin milli

təhlükəsizlik sisteminin bir hissəsidir. Hər iki kateqoriya bir-birinə birbaşa təsir göstərir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 noyabr 2011-ci il tarixli 1862 nömrəli Fərmanı ilə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası təsdiq edildi. Konsepsiyanın 6-cı bəndində deyilir ki, “milli təhlükəsizlik” fərdin, cəmiyyətin və dövlətin daxili və xarici təhdidlərdən qorunması, vətəndaşların keyfiyyətli və yaşayış səviyyəsinə, konstitusiya hüquqlarına, azadlıqlarına, Azərbaycan Respublikasının suverenliyinə, ərazi bütövlüyünə və davamlı inkişafına, müdafiə və dövlətin təhlükəsizliyi təminat verən vəziyyətdir.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi ətraf mühit, müdafiə, texnoloji, sosial, siyasi və digərləri kimi komponentləri ilə birlikdə ölkənin təhlükəsizlik sisteminin ayrılmaz hissəsidir. Burada hər şey bir-birinə bağlıdır və bir istiqamət digərini tamamlayır. İqtisadi təhlükəsizlik milli təhlükəsizliyin və onun digər struktur elementlərinin təmin olunmasının əsaslarından biridir. Normal fəaliyyət göstərən bir iqtisadiyyat olmadan, ictimai, siyasi, hərbi, ekoloji, informasiya sahələrində layiqli bir mövcudluq mümkün deyildir.

İqtisadi təhlükəsizlik əsasən istehsalın və iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi, inkişaf etmiş infrastruktur və faydalı qazıntıların mövcudluğu, ixtisaslı işçi qüvvəsi, habelə dünya iqtisadi münasibətləri sisteminə inteqrasiya xarakteri ilə səciyyələnir.

İqtisadi təhlükəsizliyin vahid universal tərifini yoxdur. Hər bir müəllif qrupu xüsusi proseslərə diqqət yetirir. İqtisadi təhlükəsizliyin aşağıdakı şərtləri ən geniş yayılmışdır.

İqtisadi təhlükəsizlik, insanların müstəqil, kənar müdaxilələr etmədən, iqtisadi inkişaf yollarını və formalarını təyin edə biləcəyi bir vəziyyətdir. (Рахимов О. Р., 2011: с.79)

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini fərdin iqtisadi vəziyyətinin sabitliyini, cəmiyyətin və dövlətin daxili və xarici təhdid və təsirlər qarşısında sosial-iqtisadi və hərbi-siyasi sabitliyini təmin etməyə imkan və hazırlıq vəziyyəti kimi müəyyən etmək olar.

Elmi ədəbiyyatda iqtisadi təhlükəsizlik mövzusunə bir çox iş həsr edilmişdir. Ancaq qlobal iqtisadi böhran və onun nəticələri fonunda bu məsələyə maraq artır. Xüsusi diqqət çəkən məqam təhlükəsizlik sahəsində vahid dövlət siyasətinin, şəxsin, cəmiyyətin və dövlətin həyati mənafeələrinə təhdidlərə cavab verən iqtisadi, siyasi, hüquqi, təşkilati və digər tədbirlər sisteminin təhlili, iqtisadi təhlükəsizliyin belə mürəkkəb və mübahisəli sahəsinin idarə edilməsindəki boşluqları müəyyənləşdirməkdir.

Dövlət təhlükəsizlik siyasəti Azərbaycan Respublikasının daxili və xarici siyasətinin bir hissəsidir və vahid bir planla əlaqələndirilmiş və birləşdirilmiş siyasi, təşkilati, sosial-iqtisadi, hərbi, hüquqi, informasiya, xüsusi və digər tədbirlərin məcmusudur.

Təhlükəsizlik sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini Azərbaycan Respublikasının Prezidenti müəyyən edir. Bu siyasət dövlət hakimiyyəti orqanları, Azərbaycan Respublikasının subyektlərinin dövlət hakimiyyəti orqanları, yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik strategiyası, Təhlükəsizlik Şurası tərəfindən hazırlanan və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş digər konseptual və doktrinal sənədlər əsasında həyata keçirilir.

Təhlükəsizliyin təmin edilməsinin hüquqi əsası Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, beynəlxalq hüququn prinsipləri və normaları, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələri, konstitusiya qanunları, "Milli Təhlükəsizlik haqqında" qanun, Azərbaycan Respublikasının digər qanunları və digər normativ hüquqi aktları, Azərbaycan Respublikasının təsis subyektlərinin qanunları və digər normativ hüquqi aktları, təhlükəsizlik sahəsində öz səlahiyyətləri daxilində yerli idarəetmə orqanlarıdır. Bu tənzimləmə bazası bu sahədə hüquqi tənzimləmə mexanizminin vacib elementidir.

İqtisadi təhlükəsizliyin obyektı dövlət, iqtisadi sistem, bölgələr, cəmiyyət və ictimai qurumlar, müəssisə və təşkilatlar, eləcə də fərddir.

İqtisadi təhlükəsizlik subyektləri funksional və sektoral nazirliklər, idarələr, vergi, gömrük xidmətləri, banklar, fondlar, sığorta şirkətləri, məhsul, iş və xidmət istehsalçıları və satıcıları və s.-dir.

İqtisadi təhlükəsizliyin predmeti qısa müddətdə sosial-iqtisadi sistemin və dövlətin sabitliyini pisləşdirən amillərin müəyyənləşdirilməsi və izlənilməsidir.

Hal-hazırda hüquq nəzəriyyəsində "hüquqi tənzimləmə mexanizmi" anlayışının bir çox tərfi var.

V. N. Xropanyuk hesab edir ki, hüquqi tənzimləmə mexanizmi qanunla normativ, ümumiyyətlə məcburi tənzimləyici kimi həyata keçirilən spesifik hüquqi təsirdir. (Хропанюк В. Н., 1993: с.322). Bu, ictimai münasibətlərə hüquqi təsir nəticəsində əldə edilən qarşılıqlı fəaliyyət göstərən hüquqi vasitələrin məcmusudur. Bu mexanizmi aşağıdakı əsas hüquqi elementlər təşkil edir:

- a) hüquq normaları;
- b) hüquqi münasibətlər, subyektiv hüquq və vəzifələr;
- c) qanunun tətbiqi aktları.

İqtisadi təhlükəsizliyi tənzimləyən hüquqi aktların iyerarxiyası aşağıdakı sənədlərlə təqdim olunur:

- Beynəlxalq hüquqi aktlar.
- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası.
- Milli qanunvericilik.
- İqtisadi təhlükəsizlik sahəsində münasibətləri dolayı tənzimləyən rəsmi sənədlər.

- Azərbaycan Respublikası subyektlərinin (nizamnamələri) və qanunvericiliyi.

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq yerli hakimiyyət orqanlarının normativ hüquqi aktları.

- Məhkəmə qərarları.

İerarxiyanı daha ətraflı nəzərdən keçirək.

1. Beynəlxalq normativ-aktlar. Ölkəmizdə beynəlxalq hüququn ümumdünya tanınmış prinsipləri və normaları və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq

müqavilələri onun hüquq sisteminin tərkib hissəsidir. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqaviləsi ilə qanunla müəyyən edilmiş qaydalardan başqa qaydalar müəyyənləşdirilibsə, beynəlxalq müqavilə qaydaları tətbiq edilir. Bu konstitusiya müddəasının kifayət qədər işləməməsi mənasında doğrudur. Birincisi, beynəlxalq hüquqi aktlarda olan normaların müəyyən hissəsi birbaşa fəaliyyət xarakteri olmayan, lakin tövsiyə xarakteri daşıyan və ya çərçivə dizaynı olan təriflərdə verilmişdir. Deyə bilərik ki, hətta İnsan Hüquqlarının Bəyannaməsi kimi bir fundamental sənəd də BMT Baş Assambleyası tərəfindən etibarlı bir norma deyil, "bütün xalqların və bütün dövlətlərin yerinə yetirməyə çalışdığı bir vəzifə" olaraq elan edildi. (Абалкин Л.И., 2002: с.180) İkincisi, Azərbaycan Respublikasının qanunlarına zidd bir razılaşmanın tərəfi ola biləcəyi ilə bağlı izahat tələb edir. Göründüyü kimi, belə bir sazişin ratifikasiyası əvvəl və ya milli qanunvericiliyə dəyişikliklə müşayiət olunmalıdır. Üçüncüsü, beynəlxalq normaların özləri əbədi deyil. Dünya iqtisadi və siyasi dinamikasına uyğun olaraq saflaşdırılır və dəyişdirilir, lakin bu dəyişikliklər həmişə dərhal baş vermir.

Lakin bu şərtlər insan hüquq və azadlıqları sahəsində ümumi prinsiplər və standartlar müəyyən edən beynəlxalq hüququn əhəmiyyətini; sülhün və beynəlxalq (regional, kollektiv) təhlükəsizliyin qorunmasında dövlətlərin və dünya siyasətinin digər subyektlərinin vəzifələri; iqtisadi, enerji, ərzaq və digər təhlükəsizlik növlərinin təmin edilməsi, müxtəlif növ dağıdıcı hadisələrə və qlobal xarakterli qüvvələrə (beynəlxalq cinayət, narkotik ticarəti, terrorizm) qarşı mübarizə maraqları baxımından qarşılıqlı əlaqə qaydasını heç bir şəkildə inkar etmir.

2. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası dövlətin əsas qanunudur. Konstitusiya ən yüksək hüquqi qüvvəyə malikdir, birbaşa təsir göstərir və ölkə daxilində tətbiq olunur. Dövlətdəki bütün qanunun mənbəyini təşkil edir; onun əsasında müxtəlif hüquq sahələrinin formalaşması baş verir. Fərqli ölkələrdə və fərqli dövrlərdə konstitusiya tənzimlənməsinin həcmi eyni deyil. Bundan əlavə, heç bir konstitusiya nə tək və hərtərəfli hüquqi sənəd, nə də hər zaman və hər zaman üçün dəyişməz qaydaları özündə cəmləşdirən müqəddəs bir mətn deyil. Buna görə konstitusiya müddəaları dövlətin iqtisadi siyasətini müəyyən edən və

xarakterizə edən siyasi və hüquqi normaları tükənmir. Onlar konkretləşdirilmiş, əlavə edilmiş, dövlət qanunlarında işlənmiş, ona əsasən və buna uyğun olaraq hazırlanmışdır.

3. Milli qanunvericilik və digər qanuni aktlar, o cümlədən Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Hökumətinin qərarları. Bunlar ümumiyyətlə məcburi xarakter daşıyır və insanların düzgün iqtisadi davranış qaydalarını, şəxslərin, cəmiyyətin və dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən orqanların, qüvvələrin və vasitələrin, fəaliyyət və qarşılıqlı fəaliyyət qaydalarını və qaydalarını müəyyənləşdirir.

Normativ hüquqi aktlar olmayan və birbaşa fəaliyyət göstərişləri olmayan rəsmi sənədlər iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində münasibətlərin tənzimlənməsində böyük rol oynayır. Bununla bağlı fundamental müddəalar Milli Təhlükəsizlik Strategiyası, Xarici Siyasət Konsepsiyası, Hərbi Doktrina, Dəniz təhlükəsizliyi strategiyası, İnformasiya Təhlükəsizliyi Doktrinası, Sərhəd Siyasətinin Əsasları, habelə milli nazirliklər, xidmətlər və agentliklər haqqında Əsasnamələrdə ifadə edilmişdir. Onların içərisində olan qurğular beynəlxalq və daxili vəziyyətdəki dəyişikliklər, çağırışların və təhdidlərin xarakteri və məzmunu nəzərə alınmaqla dəqiqləşdirilir və əlavə olunur, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Milli Məclisə göndərdiyi illik mesajlarda, Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyini təmin edən göstərişlərdə və digər sənədlərdə göstərilmişdir. Ölkənin aktlarına Azərbaycan vətəndaşlarının rifah halının davamlı şəkildə yaxşılaşdırılmasının, uzunmüddətli perspektivdə milli təhlükəsizliyin və dinamik iqtisadi inkişafın gücləndirilməsinin, Azərbaycan Respublikasının dünya birliyindəki mövqeyinin möhkəmləndirilməsinin yol və vasitələri müəyyənləşdirən, ölkənin 2020-ci ilədək uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişafı Konsepsiyası daxildir.

Nazirlik və idarələrin normativ hüquqi aktları, şöbə strategiyaları, proqramları, planları, təlimatları, standartları və tələbləri, metodiki tövsiyələri. Müvafiq sahələrdə və fəaliyyət sahələrində təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün məzmunu və qaydası tənzimlənir. (Бурцев В.В., 2003: с.265) Məsələn, nazirliklər,

xidmətlər və agentliklər haqqında əsasnamələrdə öz təhlükəsizliyini təmin etmək və dövlətin ümumi təhlükəsizlik siyasətinin həyata keçirilməsində rolu (fəaliyyət istiqamətləri) nəzərdə tutulur.

5. Azərbaycan Respublikası subyektlərinin konstitusiyaları (nizamnamələri) və qanunvericiliyi. Bölgə şəraiti və xüsusiyyətləri ilə əlaqədar qanunvericiliyi müəyyənləşdirir.

6. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğun olaraq, dövlət hakimiyyəti sistemində daxil olmayan, lakin öz səlahiyyətləri daxilində müstəqil olan yerli hakimiyyət orqanlarının normativ hüquqi aktları. Yerli hakimiyyət orqanlarının səlahiyyətlərinə bələdiyyənin əhalisinin birbaşa dolanışıq problemləri daxildir. Onların qaydaları müvafiq ərazidə məcburidir. Onların inkişafının aktuallığı, bələdiyyənin təhlükəsizlik üzrə müavininin də daxil olduğu bir çox bələdiyyənin xüsusi qurumlar (təhlükəsizlik şurası kimi) təqdim etdiklərini və qurulan vəzifələrin həyata keçirilməsindən məlum olur.

7. Məhkəmə qərarları. Ədliyyə orqanları Azərbaycan Respublikasında konstitusiya quruluşunun qorunmasını təmin edir, iqtisadi cinayətlərə görə ədalət mühakiməsini həyata keçirir, təhlükəsizlik fəaliyyətləri ilə əlaqədar hüquqları pozulmuş vətəndaşlara, ictimai və digər təşkilatlara və birliklərə məhkəmə müdafiəsini təmin edir.

Hazırda iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinin hüquqi tənzimlənməsi problemləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyini artırmaq üçün təsirli hüquqi mexanizmləri təsbit edəcək, bu sahədə mühüm dövlət qərarları verən məmurların qanuni məsuliyyətini təyin edəcək təhlükəsizlik haqqında yeni qanuna ehtiyac var.

Fikrimcə, bütün hüquqi aktların layihələrinin təhlükəsizliyin təmin edilməsi maraqlarına uyğun olması üçün və müstəqil ekspertizası üçün xüsusi bir institut yaratmaq mümkündür, çünki mövcud normativ-hüquqi bazanın mövcud vəziyyəti onun daha da inkişaf etdirilməsini tələb edir.

Qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi daxili iqtisadi təhlükəsizlik strategiyası əsasında və çərçivəsində baş verməli və ölkədə və dünyada hərtərəfli hüquqi, maliyyə və iqtisadi monitorinqə əsaslanmalıdır.

2.2. İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində dövlətin funksiyasının həyata keçirilməsinin hüquqi problemləri

İqtisadiyyatın inkişaf etməsi şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik problemi vacibdir, o iqtisadi siyasətin əsas təməlinə çevrilir və bütün iqtisadi qərarların profilini təyin edir. Buna görə iqtisadi problemlərin həlli yalnız iqtisadi təhlükəsizlik tələblərinə cavab verən iqtisadi münasibətlər sahəsində məqsədyönlü və ardıcıl qərarlar qəbul etməyə imkan verən hüquqi mexanizmin yaradılması və düzgün işləməsi sayəsində mümkündür.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün hüquqi mexanizm (şəkil 1.) aşağıdakı əsas elementlərdən ibarətdir: səbəb olan ziddiyyətləri aradan qaldırmaq və ya aradan qaldırmaq üçün hüquqi normalardan təsirlənən maddi, maliyyə və mənəvi malların istehsalı, mübadiləsi, paylanması və istehlakı sahəsində sosial münasibətlər, iqtisadi təhlükəsizliyə daxili və xarici təhdidlərin yaranması. (Butorin V.K., və b., 2007) Daxili və xarici xarakterli təhdidlərdən qorunma dərəcəsi iqtisadi təhlükəsizliyə təhdidlərin baş verməsini müəyyən edən amillərin monitorinqini qiymətləndirməyə imkan verir.

Hal hazırda iqtisadi təhlükəsizliyin və təhdidlərdən qorunma səviyyəsinin qiymətləndirilməsi dövlət statistik hesabat sistemi çərçivəsində iqtisadiyyatın vəziyyətinin göstəriciləri əsasında aparıla bilər. Məsələn, Azərbaycan Respublikasında vahid idarələrarası və çox səviyyəli avtomatlaşdırılmış məlumat sistemi (AMS-Monitorinq) olaraq iqtisadi təhlükəsizliyin monitorinqi sistemi yaradılır. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin göstəricilərinin mövcud dəyərləri, habelə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə təhdidlərin yaranmasını müəyyənləşdirən amillər barədə müntəzəm sistemli statistik və iqtisadi məlumatların formalaşdırılması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bununla birlikdə respublikada belə bir müddəa qanunvericiliklə müəyyən edilməmişdir, baxmayaraq ki, onun həyata keçirilməsi üçün təşkilati bir quruluş mövcuddur.

Monitorinq məlumatlarının ümumiləşdirilməsi və təhlili aşağıdakı şəkildə aparılır:

1. Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsi İqtisadiyyat Nazirliyinə nazirliklə razılaşdırılmış müddət ərzində iqtisadi təhlükəsizliyin göstəriciləri barədə ümumiləşdirilmiş məlumat təqdim edir.

2. İqtisadiyyat Nazirliyi təqdim olunan məlumatları təhlil edir və ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə təhdidlərin qarşısını almaq üçün təkliflər hazırlayır.

3. İqtisadiyyat Nazirliyi və Statistika Komitəsi iqtisadi təhlükəsizliyə təhdidlərin baş verməsini müəyyən edən amillərin monitorinqi əsasında mütəmadi olaraq bu məsələ ilə bağlı analitik və statistik materialları Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinə, Təhlükəsizlik Şurasına və digər maraqlı icra orqanlarına təqdim edir.

• İqtisadi sahədə ictimai münasibətlərin qeyri-qənaətbəxş vəziyyəti barədə məlumat aldıqdan sonra, iqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən subyektlər bu vəziyyətin səbəbini müəyyənləşdirirlər, bunun səbəbi aşağıdakılar ola bilər:

- müəyyən ictimai münasibətlər;
- qüsurly hüquqi normalar, yəni ictimai münasibətlər qanunun aliliyi ilə tənziyləndikdə, lakin bu tənziyləmə dağıdıçı olduqda;
- ictimai münasibətlər subyektləri tərəfindən hüquq normalarının həyata keçirilməməsi.

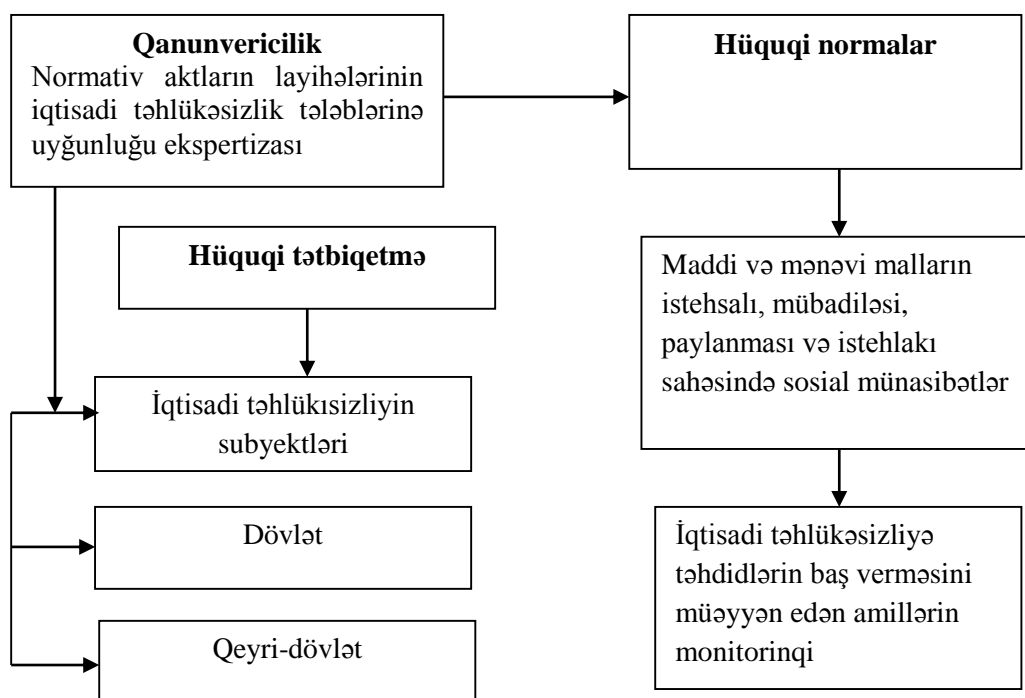
İqtisadi təhlükəsizliyi təmin edən bu təşkilatlara uyğun olaraq aşağıdakı qərarlar qəbul edilə bilər:

- mövcud hüquq normalarının tətbiqi, yəni hüququn tətbiq edilməsi;
- hüquq normalarının (aktlarının) qəbul edilməsi, dəyişdirilməsi və ya ləğv edilməsi, yəni qanunun qəbulu.

Hüququn tətbiqi (icrası), dövlətin məsuliyyətli hüquqi və təşkilati fəaliyyətini “konkret subyektlərə aid qanun normalarının, faktların, həqiqi ictimai həyat münasibətlərin düzgün şəkildə və qanun çərçivəsində həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Əməliyyat-icra forması dedikdə hüquqi normaların tələblərinin yerinə yetirilməsinin təşkili, fərdi aktların köməyi ilə müsbət tənziyləmə nəzərdə tutulur.

Şəkil 1: Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən hüquqi mexanizm

Mənbə: (DeSouza P.J. ed., (2010) Economic Strategy and National Security //Boulder: Westview Press. 458 p.)

Hüquq ədəbiyyatında iki hüquqi tətbiqetmə forması mövcuddur: əməliyyat-icra və hüquq-mühafizə. (DeSouza P.J., 2000: p.24)

Hüquq-mühafizə forması dedikdə qanunun aliliyini hər hansı bir pozuntudan qorumağa, qanun pozucularına qarşı dövlət məcburi tədbirlərinin tətbiq edilməsinə, təyin edilmiş cəza tədbirlərinin (cəzaların) icrasını təmin etmək, habelə gələcəkdə baş verə biləcək cinayətlərin qarşısının alınması üçün tədbirlər görmək nəzərdə tutulur.

Hüquqi tətbiqetmə problemləri, əsasən qanunvericilikdən qaynaqlanır və istintaq və məhkəmə təcrübəsində hüquq normalarının tətbiqində çətinliklərdən yaranır.

Qanunvericilik cəmiyyətin və dövlətin qanuni ehtiyaclarının tanınması və qiymətləndirilməsi, səlahiyyətli qurumlar tərəfindən müvafiq qaydalar çərçivəsində hüquqi aktların formalaşdırılması və qəbul edilməsi prosesidir.

İqtisadiyyatda islahat ehtiyacları yeni mülkiyyət rejimi, müəssisələrin, bankların, birjaların vəziyyəti və s., maliyyə-kredit və vergi münasibətləri ilə bağlı çox sayda normativ hüquqi aktın qəbulu və düzəlişlərini müəyyənləşdirir, buna görə də qanunvericilik iqtisadi təhlükəsizlik mexanizminin vacib elementlərindən biridir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə yönəlmiş qanunvericiliyin iki əsas istiqaməti var: (Grigoreva E.A., 2010: p.21)

- “oyun qaydaları” nı, yəni bütün fəaliyyət subyektləri tərəfindən iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirilmə qaydalarını müəyyən edən hüquqi normaların qəbul edilməsi, düzəliş edilməsi, ləğv edilməsi;
- iqtisadi fəaliyyətin aparılması qaydalarını müəyyən edən hüquqi normalarının pozulmasına görə məsuliyyət müəyyən edən hüquqi normaların qəbul edilməsi, dəyişdirilməsi, ləğvi.

Bazar iqtisadiyyatının formalaşması və hüquqi islahatların mövcud şəraitində bu sahələrin hər ikisi prioritetdir.

Qanunvericilik onun təşkili və fəaliyyətinə töhfə verən dəstək vasitələri sisteminə əsaslanır. Əsas belə vasitə informasiya dəstəyidir. Qanunvermə prosesində istifadə olunan məlumatlar obyektiv və etibarlı, vaxtında və tam, davamlı, istifadə üçün əlverişli və əlverişli olmalıdır, həcmi və xarakteri qanunverici prosesin mərhələlərinə uyğun olmalıdır.

Qanuni məlumatlar, tövsiyələr və qanun layihələri ilə bağlı fikirlər onların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına və qanuni səhvlərin qarşısını almağa kömək edir. Müstəqil ekspertizaların - hüquqi və digər elmi institutlarda, ekspert məsləhət şuralarında aparılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək üçün normativ aktların ekspertizasının metodologiyası, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin maraqlarına təsir göstərən qanun layihələrinin ekspertizasının Milli Məclisin iqtisadi siyasət, sənaye və sahibkarlıq komitəsində keçməsinin ilk mərhələlərində aparılmasının məqsədəuyğun olduğunu təmin edir. Nəticələrin formalaşdırılması mütəxəssislərin cəlb edilməsi ilə ixtisaslaşdırılmış strukturların mütəxəssisləri tərəfindən həyata keçirilir.

• Qanun layihəsinin qəbul edilməsinin məqsədəuyğunluğu aşağıdakı meyarlarla qiymətləndirilə bilər:

• Qanun layihəsi normasının iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasının məqsəd və vəzifələrinə uyğunluğunun dərəcəsini müəyyənləşdirmək (ölkənin sosial-iqtisadi sisteminin sabitliyini xarakterizə edən parametrlər nəzərə alınmaqla);

• Qanun layihəsi baxımından (sənaye, regional, korporativ və digər aspektləri nəzərə alaraq) sahibkarlıq subyektlərinin və dövlətin maraqlarının dövlət maraqlarının danılmaz prioritetinə uyğunluğu.

Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə mümkün təhdidlərin yekun qiymətləndirilməsi də qanun qəbul edilərkən və praktik olaraq həyata keçirildiyi təqdirdə təhlil əsasında verilə bilər. Qiymətləndirmə aşağıdakı sxemə görə aparıla bilər:

- a) əhəmiyyətli bir təhlükə yaradır;
- b) əhəmiyyətli bir təhlükə yaratmır;
- c) təhdid müəyyən edilməyib. (Feofilova T.Y., 2012: p.105)

İlk qiymətləndirmənin meyarları, qanun layihəsinin əhəmiyyətli həcmdə əlavə büdcə maliyyələşdirməsini tələb etməsi deməkdir (kəmiyyət göstəriciləri əlavə araşdırma tələb edir) və bu cür maliyyələşdirmə səbəbi qənaətbəxş hesab edilmir. Bu qiymətləndirmənin digər səbəblərinə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə birbaşa təhlükə yaradan proqnozlaşdırılan nəticələr daxil ola bilər (mülkiyyət hüququnun itirilməsi, ölkənin idxaldan asılılığının artması, yüksək texnoloji sənayedə mənfi hadisələrin dərinləşməsi, strateji əhəmiyyətli materialların hasilatı, emalı və dövriyyəsinə dövlət nəzarətinin zəiflədilməsi və s.)

Aşağıdakı əsaslar iqtisadi təhlükəsizlik üçün mümkün təhdidlərin ikinci dəfə qiymətləndirilməsinə xidmət edə bilər:

• qanun layihəsində çoxlu miqdarda əlavə büdcə maliyyəsi tələb olunmur;

• əhəmiyyətli büdcə maliyyələşdirməsinin lehinə qənaətbəxş bir arqument təqdim edir (təxmin edilən gələcək faydaların həcmi, əlavə maliyyələşmə mənbələrini və s. göstərir). Eyni zamanda iqtisadi risk elementləri saxlanılır.

Üçüncü qiymətləndirmədə demək olar ki, iqtisadi risk yoxdur.

Dördüncü qiymətləndirmə üçün əsas qanun layihəsinin işlənməməsi, bunun həyata keçirilməsinin mümkün iqtisadi nəticələrinin daha dərindən öyrənilməsini təklif edir.

Azərbaycanın qanunverici və icra hakimiyyəti orqanlarının qanun layihələrini və digər aktlarını kriminoloji müayinə edərkən hazırlanan qərarların üstünlükləri və çatışmazlıqlarının hərtərəfli öyrənilməsi və gələcək təhlükəsizlik aktının ölkədə iqtisadi təhlükəsizlik, cinayətkarlıqla mübarizə və onların nəticələrinin proqnozlaşdırılması vəziyyətinə uyğunluğunun müəyyən edilməsi vacibdir.

Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının qanuni aktlarının layihələri, bunlardır:

1) sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni və təhsil dəyişikliklərinin genişmiqyaslı proqramları müəyyənləşdirilir;

2) dövlət orqanlarının və idarəetmənin yaradılması, ləğvi, yenidən təşkili məsələləri tənzimləyir;

3) iqtisadi sahədə münasibətlərin tənzimlənməsi üçün yeni bir prosedur tətbiq olunur;

4) yeni bir məsuliyyət qurulur və ya qanuni repressiya tətbiq edilməsi qaydası dəyişdirilir.

Ölkə üçün digər əhəmiyyət kəsb edən layihələr (kodlar, hədəflənmiş proqramlar, islahat konsepsiyaları, beynəlxalq müqavilələr).

Yuxarıdakı normativ hüquqi aktlar layihələrinin qanunverici və icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qəbul edilməsi yalnız iqtisadi təhlükəsizlik və cinayətkarlıqla mübarizədə mövcud vəziyyətin tələblərinə cavab verən layihələri qəbul edəcək ekspert şurasının müsbət rəyi ilə həyata keçirilməlidir.

Kriminoloji müayinə prosedurlarının qanunverici təcrübəyə tətbiqi iqtisadi təhlükəsizlik və cinayətkarlığa qarşı mübarizə mexanizminin tərkib hissəsinə çevrilməlidir.

Beləliklə, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının nəzərdən keçirilmiş hüquqi mexanizmi, maddi və mənəvi malların istehsalı, mübadiləsi, paylanması və

istehlakı sahəsində sosial münasibətlərə hədəflənmiş dövlət-hüquqi təsirin həyata keçirildiyi vəhdətdə alınan hüquqi vasitələr sistemidir. Eyni zamanda, iqtisadi münasibətlər sferasına münasibətdə "fövqəladə" elementlərə istinad edən belə bir mexanizm, iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək üçün görülən real iqtisadi tədbirləri özündə cəmləşdirməli olan bir hüquqi formasıdır.

Buna görə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizminin fəaliyyətini aşağıdakı kimi təqdim etmək olar: dövlət təhdid qəbul edir, onu qiymətləndirir, artan və ya mümkün olan təhlükələrin qarşısını almaq və ya zərərsizləşdirmək üçün siyasət və konkret tədbirlər hazırlayır və bu tədbirləri hüquqi forma və vasitələrlə həyata keçirir. İqtisadi təhlükəsizlik mexanizminin fəaliyyətinin məqsədi iqtisadi qolu tətbiq etməklə faktiki olaraq əldə edilən təhdidləri zərərsizləşdirmək və aradan qaldırmaq olduğundan, hüquqi forma əslində idarəetmə təsirinin həyata keçirilməsini təmin edir.

Bu yanaşmaya uyğun olaraq iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsinə yönəlmiş bir sıra idarəetmə qərarlarına fərqli baxılmalıdır, çünki bunlar iqtisadi təhlükəsizlik məsələsinə birbaşa təsir edir.

Müvafiq şəraitdə, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə təhdid ola biləcək bəzi iqtisadi prosesləri ayıraq. Üstəlik, onların böyüməsi çox vaxt idarəetmənin hüquqi formalarının fəaliyyəti ilə əlaqələndirilir.

1. İnflyasiya. Əhalinin əmanətlərini azaldır, investisiyaların qarşısını alır, istehsalçıların stimulundan məhrum edir, iqtisadi göstəriciləri təhrif edir. Pul emissiyası ilə təbliğ olunur. Sonuncunu, hökumət büdcə kəsirini ödəmək üçün istifadə edir. (Prokopov B.I., 2008: c.145)

2. Yüksək faiz dərəcələri. Bu, alınan vəsaitin qiyməti - real sektordakı müəssisələr üçün zəruri olan bir kreditdir. Lakin banklar maraqlarına görə mənfəət artımına gedir.

3. Büdcə kəsiri. Həm inflyasiyaya, həm də yüksək faiz dərəcələrinə səbəb olur. Hökumət tərəfindən verilən kreditlərə tələb ya verməyə, ya da faiz artırmağa və ya bu əməliyyatları eyni vaxtda həyata keçirməyə məcbur edir. Bu, iqtisadi böhrana səbəb olur. Yüksək büdcə kəsiri təklif edən hökumət, belə bir büdcəni

təsdiqləyən milli məclis praktiki olaraq iqtisadi böyüməyə qarşı çıxır, özləri ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə təhdid yaradır və milli maraqları qorumur.

4. Dövlət borcu. Ötən illərin yığılan büdcə kəsirini əks etdirir. Hər il xidmətinə görə daha çox pul tələb edir. Bu o deməkdir ki, dövlət büdcəsinin artan payı sosial proqramlara, elm, mədəniyyət, səhiyyə, təhsil, müdafiə, dövlət təhlükəsizlik orqanları və ya dövlət aparatlarına deyil, əvvəllər alınan kreditlər üzrə faizlərin ödənilməsinə gedir. Baş verə bilər ki, hökumət nəinki əsas borcu, hətta ona olan faizləri də ödəyə bilmir. Sonra borc böhranı praktik olaraq başlayır. Ancaq başlamazdan əvvəl bir hökumətin borclanma siyasəti iqtisadi artımdan qaynaq götürür və sosial gərginlik yaradır.

5. Hökumət xərcləri. Büdcə kəsirinin qorunub saxlanması və artırılmasının ən vacib səbəbi böyük büdcə xərcləmələridir. Sosial sərvətlərin bir neçə imtiyazlı qrup və təşkilatın lehinə yenidən bölüşdürülməsinin ən təsirli yolu kimi fəaliyyət göstərməklə yanaşı, həm də milli iqtisadiyyatın deqradasiyasına öz töhfələrini verirlər. Dövlət xərclərini azaltmaqdan imtina yalnız mövcud bölüşdürülmə mexanizmlərinin saxlanması və həm hakimiyyətin göstərdiyi maraq, həm də sosial gərginliyə və digər təhdidlərin kəskinləşməsinə səbəb olan iqtisadi artımın bərpa olunmasında maraqsız olmaq deməkdir.

6. Vergilər. Vergi dərəcəsi nə qədər yüksək olarsa, özəl biznesin ya “kölgəyə” girmək və ya kapitalını istehsal dövrüündən çıxarmaq istəyi bir o qədər güclü olar. Ölkədən qanuni və ya qanunsuz kapitalın çıxarılması iqtisadi fəaliyyətin azalmasına səbəb olur. Mal və iş əməliyyatlarına dolayı vergi verilməsi ən mənfi nəticələrə səbəb olur. Bu vergilər istər-istəməz ölkədə qiymət səviyyəsini yüksəldən malların qiymətinə daxildir. Qiymətlərin artması, öz növbəsində, alıcılıq qabiliyyətini və deməli, əhəlinin həyat səviyyəsini aşağı salır.

Dolayı vergitutma milli iqtisadiyyatın səmərəliliyini azaldır, çünki istehsalın hər hansı bir amili (mallar, xammal, xidmətlər) sahibkarlar və işçilər üçün daha bahalıdır. Xarici iqtisadi əməliyyatlara dolayı vergilər ölkədə qiymət səviyyəsini artırmaqla yanaşı, əhəlinin alıcılıq qabiliyyətini və milli iqtisadiyyatın effektivliyini azaltmaqla yanaşı, məlumat mübadiləsini də məhdudlaşdırır. Ölkə

vətəndaşlarının iqtisadi fəaliyyət azadlığını məhdudlaşdıran valyuta əməliyyatlarının vergiyə cəlb edilməsi də milli iqtisadiyyatın səmərəliliyini azaldır.

Respublikanın hökumət orqanlarının fəaliyyətinə istiqamətlənmiş Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin ən çox ehtimal olunan təhdidlərinin lokallaşdırılması Azərbaycan Respublikasının Dövlət İqtisadi Təhlükəsizlik Strategiyasında öz əksini tapmalıdır. Dövlət təhlükəsizliyinə təhdidlərin yaranmasının mənbəyi ölkədə və beynəlxalq aləmdə, insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində ictimai inkişafın müxtəlif daxili və xarici ziddiyyətləridir. Bu həm də iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində sosial qarşılıqlı münasibətlər sistemini təşkil edən və hüquqi tənzimləməni tələb edən sosial münasibətləri müəyyənləşdirmək üçün əsas ilkin meyardır.

İqtisadi təhlükəsizlik strategiyasını hazırlayarkən, sosial sahədəki və iqtisadi sahədə mövcud olan ziddiyyətlər nəzərə alınmalıdır:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə elan edilmiş bütün vətəndaşların mülkiyyət hüququ və bunun praktikada həyata keçirilməsi;
- iqtisadi islahatların liberal kursu və Azərbaycan Respublikası əhalisinin sosial vəziyyəti;
- əhalinin əksəriyyətinin yoxsulluğu və sərvətlərin cəmiyyətin əhəmiyyətsiz bir təbəqəsində cəmləşməsi.

Ölkənin hazırkı vəziyyətinə, şəxsiyyətin, bütün sosial və peşə qruplarının maraqlarına uyğun olacaq zəruri tarazlığı və tarazlığı qorumaq, ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün fəaliyyətin tərkib hissəsidir. İqtisadi sahədə ictimai münasibətlərdəki ziddiyyətlərin həlli və hamarlanması bu münasibətlərə müsbət, məqsədyönlü və təsirli təsir yolu ilə mümkündür. İctimai münasibətlərin tənzimlənməsi və onlara təsirinin ən başlıca vasitəsi hüquq normalarıdır.

Hüquq normaları müsbət davranış qaydalarını yaradır, ictimai münasibətləri təşkil edir, sosial münasibətləri əlaqələndirir. (Максимова Р.К., 2001: с.52) İdeal seçim şirkətin qanuni, qanuni qanunlarla idarə edildiyi zamandır, lakin bu seçim praktik olaraq tam olaraq əlçatmazdır. Qanunun aliliyi üçün vətəndaşın onları yaradan və tətbiq edən şəxslərdən deyil, qanunlardan asılı olması lazımdır.

Qanun cəmiyyətin hər bir üzvünə əməl etməli olduğu davranışı və bundan çəkinməli olduğunu göstərir. davranışına nəzarət edir. Bunun səbəbi: hüquq və vəzifələrin dəqiq müəyyənləşdirilməsi, kimin və nəyin hüququna (edə biləcəyinə) və nə etməli (etməli) olduğunu göstərir; hakimiyyətin maddi əsası kimi dövlət mexanizmini yaratmaq və insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəçisi kimi funksiyalarını təyin etmək.

Bu mənada deyə bilərik ki, hüquq normalarının ictimai münasibətlərə təsiri ictimai münasibətlərin iştirakçılarının hüquqi şüuru və hüquqi mədəniyyəti ilə əks olunur.

İqtisadi təhlükəsizliyə təhdidlərin əks olunması təkcə yüksək peşəkar və effektiv iqtisadi tədbirlər tələb etmir, həm də cəmiyyətdə üstünlük təşkil edən sosial-psixoloji münasibətlərdə dəyişiklik tələb edir.

İqtisadi təhlükəsizlik baxımından maddi, maliyyə və mənəvi malların istehsalı, paylanması, mübadiləsi və istehlakı sahəsində sosial münasibətlərin inkişaf dinamikası həm müsbət, həm də mənfi ola bilər. Bu əlaqələrin istiqaməti müəyyən keyfiyyət meyarlarını və parametrlərini (həddi dəyərləri) qiymətləndirməyə imkan verir.

İqtisadi təhlükəsizliyin meyarı iqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini əks etdirən ən vacib proseslər baxımından iqtisadi münasibətlərin vəziyyətinin qiymətləndirilməsidir.

İqtisadi təhlükəsizliyin meyarları bunlardır:

1. iqtisadiyyatın genişlənmiş təkrar istehsalda fəaliyyət göstərmək qabiliyyəti;
2. iqtisadiyyatın zəruri səviyyədə istehsalı təşkil edilə bilən ən vacib məhsul və ərzaq növlərinin idxalından asılılığı;
3. xarici və daxili borcun səviyyəsi və ödəmə imkanı;
4. iqtisadiyyatın strateji ehtiyatlarla təminatı və onların dövriyyəsinə dövlət nəzarətinin səmərəliliyi;
5. yoxsulluq səviyyəsi, əhalinin əmlak fərqliliyi və işsizlik, cəmiyyətin sosial-iqtisadi sabitliyi mövqeyindən mümkün olan ən yüksək;

6. maliyyə sisteminin sabitliyi;
7. xarici ticarətin rəşional quruluşu;
8. təhsil, mədəniyyət, tibbi və sosial xidmətlər, sərnişin nəqliyyatı və ictimai nəqliyyat, habelə mənzil və kommunal xidmətlər üçün əlçatanlıq;
9. ölkənin elmi potensialını qorumaq və yerli elmi məktəbləri qorumaq, xüsusilə vacib elm obyektlərinin səmərəli fəaliyyətini təmin etmək;
10. vahid iqtisadi məkanın və regionlararası iqtisadi əlaqələrin qorunması, separatçı meyllərin inkişafını istisna etməklə milli maraqların təmin olunmasını təmin etmək;
11. bazar iqtisadiyyatının normal fəaliyyət göstərməsi üçün şərait yaratmaq üçün iqtisadi proseslərin dövlət tənzimlənməsinin zəruri səviyyəsini təmin etmək.

Bununla yanaşı, həm ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin kəmiyyət (həddi) və keyfiyyət parametrlərinin inkişafı tamamlanmamışdır. Müvafiq olaraq, iqtisadi təhlükəsizliyin ən çətin problemlərindən biri inkişaf dinamikasının effektivliyini və iqtisadi artımın dayanıqlığını xarakterizə edən və qanunun aliliyinin tələblərinə cavab verən meyarlar kimi istifadə edilə bilən göstəricilər və göstəricilərin seçilməsidir.

2.3. Dövlət mexanizmində iqtisadi təhlükəsizliyin qorunması üçün dövlət orqanlarının quruluşu və onların fəaliyyətinin hüquqi əsasları

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurası, Azərbaycan Respublikasının Hökuməti, məhkəmə orqanları, Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu, Azərbaycan Respublikasının icra hakimiyyəti orqanları öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasətinin formalaşmasında və həyata keçirilməsində iştirak edirlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Sisteminin ən vacib institutlarından biridir. O, Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurasını yaradır və ona rəhbərlik edir, öz konstitusiyaya səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik orqanlarını və qüvvələrini idarə edir, milli təhlükəsizliyi təmin etmək üçün hərəkətlərə icazə verir, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq milli təhlükəsizlik orqanlarını, təşkili və ləğvini həyata keçirir, milli təhlükəsizlik məsələlərinə dair müraciətlər və təlimatlarla Milli Məclisə göndərdiyi bir mesajda Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyasının bəzi müddəalarına aydınlıq gətirir. Hərbi sahədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin funksiyalarına dövlətin hərbi təşkilatının qurulması, hazırlanması və istifadəsinə rəhbərlik etmək, hərbi doktrinanı təsdiqləmək, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanı funksiyalarını yerinə yetirmək, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin ən yüksək komandanlığına şəxslərin təyin və vəzifədən azad edilməsi, Azərbaycan Respublikasına təcavüz və ya dərhal hərbi təhlükə olduqda - Azərbaycan ərazisinə giriş Respublika və ya bəzi hərbi vəziyyət yerlərində bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikası Şurasına məlumat vermək daxildir. Milli təhlükəsizliyə daxili təhdidlər olduqda, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti bu barədə dərhal Azərbaycan Respublikası Təhlükəsizlik Şurasına məlumat verməklə Azərbaycan Respublikasının ərazisində və ya onun bəzi yerlərində fəvqəladə vəziyyət rejimi tətbiq edə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Təhlükəsizlik Şurası fərdin, cəmiyyətin və dövlətin həyati mənafeələrinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasını təmin etmək barədə qərarlarını hazırlayan və milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində vahid dövlət siyasətini həyata keçirən konstitusiya orqandır.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsasında, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Azərbaycan Respublikası Hökumətinin təklifi ilə, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün qanunvericilik bazasının formalaşdırılması, Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələrinin Azərbaycan Respublikasının hüduqlarından kənarında istifadəsi imkanları barədə qərar qəbul edir, həmçinin ölkədə və ya ayrı-ayrı mövqələrdə hərbi və ya fəvqəladə vəziyyət tətbiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanlarını təsdiq edir.

Azərbaycan Respublikası Hökuməti, milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsində icra hakimiyyəti orqanlarının, habelə Azərbaycan Respublikası subyektlərinin icra orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirir, bu sahədə milli hədəf proqramlarının, plan və göstərişlərinin icrasını təmin edir, orqanlara maddi və maliyyə mənbələri ilə təmin etmək üçün tədbirlər görür. Azərbaycan Respublikası Hökuməti Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin vəziyyətinə cavabdehdir. (Исмагилов Р.Ф., 2000) Milli müdafiə məsələlərində tabeliyində olan təşkilatların fəaliyyətini istiqamətləndirir və Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin və digər qoşunların silah və hərbi texnika ilə təchiz olunmasını təşkil edir, onları maddi imkanlar, resurslar və xidmətlər ilə təmin edir. Azərbaycan Respublikası Hökumətinə, həmçinin milli müdafiə sahəsində beynəlxalq müqavilələr üzrə öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təşkil etmək, dövlətlər arasında etimad tədbirləri barədə danışıqlar aparmaq və hərbi təhlükəsizlik səviyyəsini qarşılıqlı olaraq azaltmaq, o cümlədən kollektiv təhlükəsizlik üçün şərait yaratmaq tapşırılmışdır.

Azərbaycan Respublikasının məhkəmə orqanları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını və qanunlarını, Azərbaycan Respublikasının tərkibindəki respublikaların konstitusiyalarını və qanunlarını rəhbər tutaraq,

Azərbaycan Respublikasında konstitusiya quruluşunun qorunmasını təmin edir; şəxsin, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyini pozan cinayətlərdə ədalət mühakiməsini həyata keçirir; təhlükəsizlik fəaliyyətləri ilə əlaqədar hüquqları pozulmuş vətəndaşlara, ictimai və digər təşkilatlara və birliklərə məhkəmə müdafiəsini təmin edir. Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu, Azərbaycan Respublikası adından Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və onun ərazisində qüvvədə olan qanunların yerinə yetirilməsinə, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq cinayət təqibi, hüquq mühafizə orqanlarının cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində fəaliyyətinin əlaqələndirilməsinə nəzarət edir. İcra hakimiyyəti orqanları Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Azərbaycan Respublikası Hökumətinin milli təhlükəsizlik sahəsində qərarlarının icrasını təmin edirlər. Bu qurumların əsas hissəsi Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məsələlərinin həlli ilə birbaşa əlaqəlidir:

- Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi (MN) - milli müdafiə sahəsində dövlət siyasətini aparır və dövlət idarəçiliyini həyata keçirir;
- Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi (XİN) - beynəlxalq aləmdə Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini, suverenliyini, ərazi bütövlüyünü və digər maraqlarını qorumaq üçün diplomatik vasitələrlə təmin edir;
- Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi (DİN) - insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının qorunması, ictimai təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində öz səlahiyyətləri daxilində dövlət idarəçiliyini həyata keçirir;
- Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi (FHN) - dövlət siyasətini həyata keçirir və mülki müdafiə sahəsində dövlət idarəçiliyini həyata keçirir, əhalini və əraziləri təbii və texnogen fəvqəladə hadisələrdən qoruyur.;
- Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi - şəxslərin və dövlətin hüquq və qanuni mənafelərinin təmin edilməsi, əqli mülkiyyətin hüquqi qorunması vəzifələrini həll edir;
- Azərbaycan Respublikasının Daxili Təhlükəsizlik Xidməti (DTX) - öz səlahiyyətləri daxilində Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizliyini, Azərbaycan

Respublikasının dövlət sərhədinin qorunmasını təmin etmək üçün vəzifələrin həllini həyata keçirir;

- Azərbaycan Respublikasının Xarici Kəşfiyyat Xidməti (XKX) - xarici təhlükələrdən Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi maraqları naminə kəşfiyyat fəaliyyətini həyata keçirir;

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının bir çox digər dövlət icra hakimiyyəti orqanları fəaliyyət göstərdikləri müddətdə bu və ya digər dərəcədə milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi məsələlərinə aiddir.

Azərbaycan Respublikası subyektlərinin icra hakimiyyəti orqanları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Azərbaycan Respublikası Hökumətinin milli təhlükəsizlik sahəsində qərarlarının, habelə Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanının hərbi sahədə verdiyi proqram, plan və göstərişlərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı icra hakimiyyəti orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. Onlar yerli idarəetmə orqanları ilə birlikdə vətəndaşları, ictimai birlikləri və təşkilatları milli təhlükəsizlik problemlərinin həllində kömək etmək üçün cəlb etmək, Azərbaycan Respublikası Milli Təhlükəsizlik sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı icra hakimiyyətlərinə təkliflər vermək üçün fəaliyyət göstərir.

III FƏSİL: ÖLKƏNİN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİK SİSTEMİNİN HÜQUQİ TƏMİNATINDA RƏQABƏTQABİLİYYƏTİNİ GÖSTƏRƏN FAKTORLARIN TƏHLİLİ

3.1. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin idarəetmə səviyyəsinin qiymətləndirilməsi və onun hüququ təminatı

İstənilən səviyyədə bir sistemin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün əsas maddi, tənzimləyici və təşkilati vasitələrdir. Təşkilat alətlərinə - həm ayrıca prosedurları yerinə yetirən bütün şöbələri daxil edən iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin təşkilati quruluşu, həm də bu prosedurların konsolidasiyası və tənzimlənməsi, iqtisadi təhlükəsizliyin artırılması və konkret hərəkətləri həyata keçirmək bacarıqları qazanmaqda bütün proses iştirakçılarının marağının artırılması daxildir.

Maddi alətlərə iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək üçün fəaliyyət göstərməyə səlahiyyətli şəxslərə verilən bütün vəsaitlər, maliyyə növləri, maliyyə, texniki, intellektual, informasiya, insan resursları daxildir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasının hüquqi bazası mürəkkəb bir quruluşa malikdir, bu, bir tərəfdən iqtisadi təhlükəsizlik subyektlərinin çoxluğu və onların iyerarxiyası, digər tərəfdən subyektlərin çoxölçülü münasibətləri ilə təkcə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi çərçivəsində deyil, həm də maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində də müəyyən edilir. Buna görə bazar iştirakçıları və dövlət arasındakı münasibətləri, təhlükəsizlik sisteminin yaradılması və fəaliyyət qaydasını tənzimləyən bütün normativ-hüquqi aktları dörd qrupa bölmək olar: (Герасимов А.П., 2001: с.125)

1) bir vətəndaşın, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyini tənzimləyən əsas hüquqi aktlar;

2) hüquqi bazanı müəyyən edən və təsərrüfat subyektlərinin və fiziki şəxslərin təsərrüfat və maliyyə fəaliyyətlərini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar;

3) bir vətəndaşın, cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsizliyini təmin edən müxtəlif sahələrdə fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar;

4) təhlükəsizlik funksiyalarını həyata keçirən dövlət orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və 29 iyun 2004-cü il tarixli "Milli Təhlükəsizlik haqqında" Qanun əsas hüquqi aktların tərkibinə daxil edilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası bu qanunvericilik aktının ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olduğunu, birbaşa qüvvəyə mindiyini və Azərbaycan Respublikasının bütün ərazisində tətbiq olunduğunu müəyyən edir. Azərbaycan Respublikasında qəbul edilmiş qanunlar və digər hüquqi aktlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına zidd olmamalıdır. Müəssisələrin fəaliyyətinin müxtəlif sahələrini tənzimləyən bütün hüquqi və normativ aktlarda insan və vətəndaşın əsas hüquq və azadlıqlarını müəyyən edən Konstitusiyanın əsas müddəaları açıqlanmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Konstitusiya dövlət təhlükəsizliyinin və ölkənin müdafiəsinin prioritetliyini müəyyənləşdirir, buna görə də Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən insan və vətəndaş hüquq və azadlıqları qanunla yalnız konstitusiya quruluşunun, əxlaqın, sağlamlığın, başqalarının hüquqları və qanuni maraqları, ölkənin müdafiəsini və dövlət təhlükəsizliyini təmin etməkdir.

"Milli Təhlükəsizlik haqqında" Qanun şəxslərin, milli, sosial, ekoloji və digər növ təhlükəsizlikləri təmin etmək üçün fəaliyyətin əsas prinsiplərini və məzmununu, Azərbaycan Respublikası subyektlərinin dövlət orqanlarının, yerli özünüidarəetmə orqanlarının səlahiyyət və funksiyalarını müəyyən edir, təhlükəsizlik sahəsində Azərbaycan Respublikası Təhlükəsizlik Şurasının statusudur.

Sahibkarlıq subyektləri, təsərrüfat subyektləri və dövlət, təsərrüfat subyektləri və onların işçiləri arasında hüquqi münasibətləri tənzimləyən normativ hüquqi aktların ikinci qrupuna aşağıdakılar daxildir:

- Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi;
- Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi;
- Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi;
- Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsi;

- Azərbaycan Respublikasının Torpaq Məcəlləsi;
- Media haqqında Qanun;
- "Azərbaycan Respublikasında standartlaşdırma haqqında" Qanun;
- "Yerin təkisi haqqında" Qanun;
- "Təbii inhisarlar haqqında" Qanun;
- "Reklam haqqında" Qanun;
- "İnformasiya, informasiya texnologiyaları və məlumatların qorunması haqqında" Qanun;
- "Ölkənin müdafiəsini və dövlət təhlükəsizliyini təmin etmək üçün strateji əhəmiyyəti olan ticarət şirkətlərinə xarici sərmayələrin qoyulması qaydası haqqında" Qanun;
- Müflisləşmə haqqında Qanun.

Həm ümumi, həm də iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsində xüsusi yer lisenziyalaşdırma və sertifikatlaşdırma ilə təmin olunur. Lisenziyalaşdırma lisenziyalaşdırma orqanlarının lisenziyaların verilməsi, yenilənməsi, dayandırılması, yenilənməsi, ləğvi və onların müddətinin uzadılması, lisenziyalar reyestrinin formalaşdırılması və aparılması, dövlət informasiya ehtiyatının formalaşdırılması, lisenziyalaşdırma nəzarətinin həyata keçirilməsi və lisenziyalaşdırma məsələlərinə dair müəyyən edilmiş qaydada məlumatların verilməsi sahəsində fəaliyyətidir.

Qanuni olaraq qurulmuş lisenziyanın əsas məqsədi vətəndaşların hüquqlarına, qanuni mənafələrinə, həyatı və ya sağlamlığına, ətraf mühitə, Azərbaycan Respublikası xalqlarının mədəni irs obyektlərinə (tarixi və mədəniyyət abidələri), dövlətin müdafiəsinə və təhlükəsizliyinə, hüquqi şəxslərin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli olan və səbəb olma ehtimalının qarşısını almaqdır. Müəyyən fəaliyyət növlərinin digər məqsədlər üçün lisenziyasına yol verilmir.

Müəyyən fəaliyyət növlərinin lisenziyalaşdırılması ilə əlaqədar icra hakimiyyəti orqanları, Azərbaycan Respublikası subyektlərinin icra hakimiyyəti orqanları, hüquqi şəxslər və fərdi sahibkarlar arasında yaranan münasibətlər "Müəyyən fəaliyyət növlərinin lisenziyalaşdırılması haqqında" qanunla

tənzimlənir. Qanuna görə, lisenziyalı fəaliyyətə, həyata keçirilməsi ilə vətəndaşların hüquqlarına, qanuni mənafelərinə, həyatına və ya sağlamlığına, ətraf mühitə, Azərbaycan Respublikası xalqlarının mədəni irsinə, dövlətin müdafiəsinə və təhlükəsizliyinə xələl gətirə biləcək və tənzimlənməsi digər üsullarla həyata keçirilə bilməyən fəaliyyətlər daxildir.

Müvafiq fəaliyyət sahələrində münasibətləri tənzimləyən xüsusi qanunlar bu cür fəaliyyət növləri üçün lisenziyanı tənzimləyir: (Круглов А.А., 2007: с.52)

- atom enerjisindən istifadə;
- etil spirti, alkoqol və spirt tərkibli məhsulların istehsalı və dövriyyəsi;
- dövlət sirmənin qorunması;
- mütəşəkkil tenderlərin keçirilməsi;
- qiymətli kağızlar bazarında peşəkar fəaliyyət;
- səhmdar investisiya fondlarının, qarşılıqlı fondların, qeyri-dövlət pensiya fondlarının idarə edilməsi;
- klirinq;
- sığorta;
- boşluq.

Fəaliyyətin həyata keçirilməsini tənzimləyən qanunlar aşağıdakı fəaliyyət növləri üçün lisenziyalaşdırma xüsusiyyətlərini (lisenziyanın verilməsi barədə qərar qəbul etmə qaydası, lisenziyanın müddəti və onun müddətinin uzadılması, dayandırılması, yenilənməsi və ləğv edilməsi qaydası) müəyyən edə bilər:

- rabitə, televiziya yayımı və (və ya) yayım xidmətlərinin göstərilməsi;
- xüsusi detektiv (detektiv) fəaliyyəti və özəl mühafizə fəaliyyəti;
- təhsil fəaliyyəti;
- yaşayış binalarının idarə edilməsində sahibkarlıq fəaliyyəti;
- I-IV təhlükəli siniflərin tullantılarının toplanması, daşınması, emalı, təkrar emalı, atılması, atılması.

Bundan əlavə, xüsusi dövlət qanunları aşağıdakı qurumlar üçün lisenziyalaşdırma proseduru təyin edir: (Богданов И.Я., 2001: с.84)

- kredit təşkilatları;

- səhmdar investisiya fondları;
- İnvestisiya fondlarının ixtisaslaşdırılmış depozitariyaları;
- qarşılıqlı investisiya fondları;
- pensiya və pensiya sığortası üçün dövlət olmayan pensiya fondları.

Sertifikatlaşdırma - sertifikatlaşdırma orqanı tərəfindən obyektlərin (məhsullar, istehsal prosesləri, istismar, iş, xidmətlər və s.) Texniki qaydaların, standartların müddəalarının, qaydaların və ya müqavilələrin şərtlərinin tələblərinə uyğunluğu barədə sertifikatlaşdırma formasıdır.

Məhsullara, o cümlədən bina və tikililərə və ya məhsula olan tələblər, dizayn prosesləri (tədqiqat işləri daxil olmaqla), istehsal, tikinti, quraşdırma, istismar, saxlama, daşınma və s. həyata keçirilməsi və məhv edilməsi, məhsullara, dizayn proseslərinə (tədqiqatlar daxil olmaqla), istehsal, tikinti, quraşdırma, istismara, istismara, tələblərə könüllü əsaslarla hazırlanması, qəbul edilməsi, tətbiqi və icrası qaydaları xəsarət, nəqliyyat, satış və sərəncam, işin yerinə yetirilməsi və ya xidmət göstərilməsi, uyğunluğun qiymətləndirilməsi “Texniki tənzimləmə haqqında” qanunla tənzimlənir.

Məcburi sertifikatlaşdırılmalı məhsulların vahid siyahısı “Məcburi sertifikatlaşdırılmalı məhsulların vahid siyahısının və uyğunluq bəyannaməsi şəklində təsdiqlənmiş məhsulların vahid siyahısının təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Hökumətinin qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Müxtəlif səviyyəli sistemlərin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün fəaliyyətin təşkilini tənzimləyən normativ hüquqi aktların üçüncü qrupuna aşağıdakılar daxildir:

- “Azərbaycan Respublikasının İqtisadi Təhlükəsizliyi Dövlət Strategiyası haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı;
- "Dövlət sirri haqqında" Qanun;
- "Yanğın təhlükəsizliyi haqqında" Qanun;
- "Yanğın təhlükəsizliyi tələblərinə dair texniki tənzimləmə" Qanunu;
- "Bina və tikililərin təhlükəsizliyinə dair texniki tənzimləmə" Qanunu;
- "Təhlükəli istehsal müəssisələrinin sənaye təhlükəsizliyi haqqında" Qanun;

- “Ərzaq məhsullarının keyfiyyəti və təhlükəsizliyi haqqında” Qanun;
- Nəqliyyat Təhlükəsizliyi haqqında Qanun;
- “Yanacaq-enerji kompleksi obyektlərinin təhlükəsizliyi haqqında” Qanun;
- “Əhalinin radiasiya təhlükəsizliyi haqqında” Qanun;
- Təhlükəsizlik Xidməti haqqında Qanun;
- Azərbaycan Respublikasında Xüsusi Detektiv və Təhlükəsizlik Fəaliyyəti haqqında Qanun.

Təhlükəsizlik funksiyalarını yerinə yetirən dövlət orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktların dördüncü qrupuna daxildir:

- Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi;
- Azərbaycan Respublikasının Arbitraj Prosesual Məcəlləsi;
- “Azərbaycan Respublikasının vergi xidməti haqqında Əsasnamənin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Hökumətinin Qərarı.

Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin əsas istiqamətləri vətəndaşların konstitusiya hüquq və azadlıqlarının reallaşdırılması, ölkənin davamlı inkişafının həyata keçirilməsi, dövlətin ərazi bütövlüyünün və suverenliyinin qorunması üçün təhlükəsiz mühit yaratmaq üçün ən vacib sosial, siyasi və iqtisadi dəyişikliklərin vəzifələrini müəyyən edən strateji milli prioritetlərdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Strategiyası ilə Azərbaycan Respublikasının 2020-ci ilədək uzunmüddətli sosial-iqtisadi inkişafı Konsepsiyası arasındakı əlaqəni nəzərə almaq lazımdır.

Konsepsiya Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirir, burada 2020-ci ilə qədər əhalinin gəlir səviyyəsi və həyat səviyyəsi inkişaf etmiş ölkələrin xarakterik göstəricilərinə çatmalıdır. Bu, şəxsi təhlükəsizliyin yüksək standartları, tələb olunan keyfiyyətdə təhsil və səhiyyə xidmətlərinə çıxış, lazımi səviyyədə yaşayış, mədəni nemətlərə və ekoloji təhlükəsizliyə çıxış deməkdir. Xüsusilə, əhalinin ali və orta ixtisas təhsili ilə əhatə olunması 60-70%, mənzil ilə təminat səviyyəsi hər ailəyə 100 kvadratmetr olmalıdır.

Sosial siyasətin əsas hədəfləri bunlardır: əhalinin aztəminatlı hissəsinin 2007-ci ildəki 22% -dən 2020-ci ildə 15% -ə endirilməsi; orta təbəqənin əhalinin yarısından çoxuna qədər artması; qərar 2012–2015 evsizlik problemləri; qocalığa görə əmək pensiyalarının orta ölçüsünün 2016–2020-ci illərdə artması bir pensiyaçının yaşayış minimumundan 2,5-3-ə qədər.

Uzunmüddətli pul-kredit və büdcə siyasətinin məqsədləri: yüksək, ildə orta hesabla 106-107% iqtisadi artım templərini qorumaq; inflyasiyanın ardıcıl azalması (2020-ci ilə 3% -ə qədər).

Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Strategiyası müəyyən edir ki, dövlət təhlükəsizliyinin yaxşılaşdırılması bölgələrarası və ərazi planlaşdırılması üçün konseptual və program sənədlərini hazırlamaqla, vahid risklərə nəzarət sistemini yaratmaqla iqtisadi artımın dövlət tənzimlənməsini yaxşılaşdırmaqla, aktiv inflyasiya əleyhinə, valyuta, məzənnə, valyuta idxal yönümlü kredit və maliyyə siyasəti İqtisadiyyatın real sektorunun reallaşdırılması və dəstəklənməsi; innovasiya, yüksək texnoloji məhsullar və yüksək əlavə dəyərli məhsullar bazarının inkişafını stimullaşdıran və dəstəkləyən, ümumi, ikili və xüsusi məqsədlər üçün perspektivli texnologiyaların inkişaf etdirilməsidir.

Milli təhlükəsizlik vəziyyətinin əsas göstəriciləri müəyyən edilmişdir:

- işsizlik səviyyəsi (iqtisadi fəal əhalinin payı);
- geniş nisbəti (gəlir nisbəti ən çox təmin olunan əhalinin 10% -i və ən azı 10% -i);
- istehlak qiymətlərinin artım səviyyəsi;
- ümumi daxili məhsulun faizi olaraq dövlət xarici və daxili borcun səviyyəsi;
- ümumi daxili məhsulun faizi olaraq səhiyyə, mədəniyyət, təhsil və elm üçün mənbələrin səviyyəsi;
- Silahların, hərbi və xüsusi texnikanın illik yenilənmə səviyyəsi;
- hərbi və mühəndis kadrlarının təhlükəsizlik səviyyəsi.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində mühüm addım Azərbaycanın milli təhlükəsizliyini təmin edən Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatın sektorları

və dövlət və bələdiyyə idarəetmə sahələrinin hədəflərini müəyyənləşdirmək, proqnozlaşdırma, planlaşdırma və proqramlaşdırma fəaliyyəti kimi təyin olunan “Azərbaycan Respublikasının Strateji Planlaşdırılması haqqında” Qanunun qəbul edilməsi idi, Azərbaycan Respublikasının davamlı sosial-iqtisadi inkişafı problemlərini həll etməyə yönəlmişdir və Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyini təmin etməkdir.

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsinə dair qanunvericilik normalarında cəmiyyətin dayanıqlı inkişafını təmin etmək üçün daxili və xarici təhdidləri qabaqcadan müəyyənləşdirmək üçün həm taktiki, həm də strateji aspektləri nəzərə alacaq şəkildə təhlükəsizlik idarəetmə sisteminin formalaşdırılmasının vacibliyini vurğulayır, təhdid edir və mövcud vasitələrdən istifadə edir. (ДРОНОВ Р. Р., 2001: с.95)

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində strateji sənədin nümunəsi, Azərbaycan Respublikasında ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi sahəsində dövlət iqtisadi siyasətinin məqsədləri, vəzifələri və əsas istiqamətləri barədə rəsmi fikirləri müəyyən edən Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Doktrinasıdır. Bu Doktrina, Azərbaycan Respublikasının qida təhlükəsizliyi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Strategiyasının müddəalarını hazırlayır, Azərbaycan Respublikasının Dəniz Doktrinasının 2020-ci ilə qədər olan dövr normalarını nəzərə alır.

Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Doktrinasının hazırlanmasının bu iki sənədin tələblərinə əsaslandığı vacibdir və tamamilə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəlmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Qida Təhlükəsizliyi Doktrinası, həmçinin Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyinin göstəricilərini və göstəricilər sistemini özündə birləşdirən qiymətləndirmə meyarlarını da müəyyən edir:

- istehlak sahəsində;
- istehsal və milli rəqabət qabiliyyəti;
- idarəetmənin təşkili sahəsi.

İqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək üçün strateji planlaşdırma vasitələrindən istifadə edilməsinin növbəti vacib nümunəsi Azərbaycan Respublikasının 2030-cu

ilədək olan dövr üçün Enerji Strategiyasıdır ki, bu da enerji təhlükəsizliyi göstəricilərini özündə cəmləşdirir:

- adambaşına enerji istehlakının artması;
- Adambaşına düşən enerji istehlakının artması;
- motor yanacağına adambaşına istehlakının artması;
- əsas vəsaitlərin orta amortizasiyasının azalması;
- çatışmazlığı aradan qaldırmaq və elektrik enerjisi və istilik istehsal güclərinin sabit ehtiyatını saxlamaq.

3.2. Ölkənin İqtisadi təhlükəsizlik konsepsiyasının hüquqi aspektlərinin inkişaf etdirilməsi yolları

Hüquqi proqnozlaşdırma problemləri bir çox hüquqşünasın işidir. Tədqiqatlara görə, proqnozlaşdırma qanunvericiliyi aşağıdakı aspektləri nəzərə alaraq həyata keçirilməlidir:

- Ən optimal həlli seçmək üçün proqnozlaşdırılan obyektin inkişafı üçün bütün mümkün variantların (qarşılıqlı əlaqəli normativ hüquqi aktlar sistemi və ya nəzərdən keçirilən sahədəki ayrıca akt) nəzərdən keçirilməsi tələb olunur;
- Mümkün variantların hər biri üçün problemin həllinin müsbət və mənfi nəticələrini hesablamaq üçün faktiki və empirik məlumatlara əsaslanmalıdır;
- Mövcud hüquqi tənzimləmədəki dəyişiklik yalnız müəyyən problemləri həll etmir, eyni zamanda tez-tez müəyyən mənfi məqamların meydana çıxması ilə əlaqələndirilir (bununla əlaqədar proqnonun ayrılmaz hissəsi təklif olunan həllin effektivliyini proqnozlaşdırır);
- Proqnozlaşdırmanın vacib elementi, normativ hüquqi aktdakı boşluqların qarşısını almaq üçün təklif olunan tənzimlənmənin tamlığı üçün yoxlanılmasıdır;
- Müasir proqnozlaşdırma təcrübəsində ən çox yayılmış metodlara ekstrapolyasiya, ekspert qiymətləndirmələrinin modelləşdirilməsi və s. Daxildir;
- Proqnoz verərkən hüquqi sahədə risklərin nəzərə alınması və normativ modellərdən və qanuni qərarlardan sapmalara səbəb olan və həm qanunvermə mərhələsində, həm də hüquq tətbiqetmə mərhələsində (sosial-iqtisadi, siyasi və s. Gözlənilməz dəyişikliklər nəticəsində yaranan) hüquqi şəxslərin hərəkətlərini nəzərə almaq lazımdır. keyfiyyətsiz və konkret hüquqi qərarların səhvləri, təşkilati dəstəyin zəif olması, həmçinin qanunun aliliyinə məhəl qoyulmadığı səbəbindən yaranan beynəlxalq proseslər).

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində hüquqi proqnozlaşdırma, ümumi hüquqi proqnozlaşdırmanın ayrı bir növü olmaqla, tipik təhlükələrin təhlükələri və hüquqi xüsusiyyətləri barədə mövcud fikirlər əsasında iqtisadiyyatdakı kritik vəziyyətin keyfiyyət və kəmiyyət risk parametrlərini qanun mövqeyindən müəyyən etməkdən ibarətdir. (Круглов А.А., 2007: с.247) Bu sahədə

hazırlanmış normativ hüquqi aktların effektivliyi ilə əlaqədar hüquqi qurumların, hüquqi rejimlərin, habelə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin digər komponentlərinin proqnozlaşdırılması dəyişiklikləri müasir şəraitdə də aktualdır. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində hüquqi proqnozlaşdırma xüsusiyyətlərinin əks olunması bu sahədə proqnoza ümumi yanaşmaların nəzərdən keçirilməsindən əvvəl olmalıdır.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində proqnoz gələcək iqtisadi təhlükəsizliyin vəziyyəti, onun dəyişməsinə təsir edən şərtlər və amillər barədə elmi biliklərə yönəldilmişdir. Müvafiq olaraq, nəticəsi kimi proqnoz, iqtisadi təhlükəsizliyə təhdidlərin inkişaf meyilləri, onların müəyyənləşdiriciləri və nəticələri, o cümlədən bütün obyektlərin və qurumların vəziyyətində gözlənilən dəyişikliklərin keyfiyyətə və kəmiyyətə qiymətləndirilməsi, təhdidlərin qarşısını almaq üçün tədbirlər hazırlanması ilə bağlı elmi əsaslı, ehtimal olunan bir mülahizədir. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində proqnozlaşdırmanın məqsədi müşahidə olunan meyilləri və yol verilən gələcək dəyişiklikləri nəzərə alaraq iqtisadi təhlükəsizlik səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş optimal həll yolunu müəyyən etməkdir.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində proqnozlaşdırma aşağıdakı konkret vəzifələrə malikdir: gələcəkdə milli iqtisadi maraqlara təhdidlərin inkişafını (dəyişməsinə) səciyyələndirən ən ümumi göstəricilərin müəyyənləşdirilməsi, bu əsasda arzuolunmaz meyl və meyarların müəyyən edilməsi, düzgün istiqamətdə dəyişdirilmə yollarının tapılması; uzunmüddətli planların inkişafı üçün vacib olan bütün halların aydınlaşdırılması; Təhlükəsizliyə qarşı ümumi bir konsepsiyanın hazırlanması, o cümlədən dövlət orqanlarının - iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi subyektlərinin optimal inkişafı (təkmilləşdirilməsi) seçimi çərçivəsində; gələcəkdə iqtisadi təhlükəsizliyin vəziyyətində, səviyyəsində, strukturunda və dinamikasında mümkün dəyişikliklərin yaradılması; bu dəyişikliklərə səbəb olan halların müəyyənləşdirilməsidir.

Tədqiqat obyektindən asılı olaraq, nəzərdən keçirilən sahədə aşağıdakı proqnozlaşdırma növləri ayırd edilə bilər: ümumilikdə iqtisadi təhlükəsizliyin vəziyyəti və fərdi subyektin - təhdidin daşıyıcısının davranışı. Proqnozlaşdırmanın birinci istiqaməti ümumilikdə iqtisadi təhlükəsizliyin və onun ayrı-ayrı növlərinin (yerli, regional, sektoral, milli və beynəlxalq və s.) Proqnozlaşdırılmasından (xüsusi göstəricilərin müəyyən edilməsi ilə) ibarətdir. Bütövlükdə proqnozlaşdırma zamanı təhdidlərin məcmusunu öyrənmək əsas nəticə olacaqsə və son nəticə gələcəkdə ehtimal olunan zərər miqdarı ilə bağlı bir qərardırsa, onda fərdi davranış proqnozlaşdırıldıqda, vurğu təhlükə gözlədiyiniz konkret bir şəxsə, onun xüsusiyyətlərinə verilir. Müstəqil tip, subyektlərin fərdi davranışının proqnozlaşdırılmasıdır, bu, gələcəkdə müəyyən bir şəxs tərəfindən təhlükə ehtimalının müəyyənləşdirilməsi kimi başa düşülür. Belə bir proqnostik vəzifənin həlli üçün əsas təhdidlərin subyektlərinin qruplaşdırılması və tipologiyası, müəyyən bir kateqoriyadan olan şəxslərin təhdid dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsidir. Fərdi proqnozlaşdırma ilə, gələcəkdə müəyyən bir insanın mümkün davranışının ən çox ehtimal olunan variantları haqqında danışırıq.

İqtisadi təhlükəsizlik subyektinin davranışının əvvəlcədən qiymətləndirilməsi, fərdi maraqlara əsaslanan hər hansı bir şəxsin özünün ən az xərcləri ilə əhəmiyyətli ehtiyaclarını ən çox ödəməsinə və buna görə də rəşional davranışdan (maraqlar balansının pozulmasına) yoluxma ehtimalı olduğuna əsaslanmalıdır, üstəlik maraqlar müəyyən şərtlərin təsiri altında dəyişə bilər. (Харченко О.В., 2009: с.74) Eyni zamanda, hər hansı bir iqtisadi mühitdə fəaliyyət göstərən ümumi amillər, birincisi, qurumlar arasında qarşılıqlı təsirin əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi amili, ikincisi, iqtisadi ehtiyacları (maraqları) təmin etmək üçün zəruri olan məhdud mənbələr amili, üçüncüsü, davranış arasında qeyri-müəyyənlik amili. və gözlənilən nəticə. Bu amillər iqtisadi davranışın istiqamətini müəyyənləşdirir və müvafiq ehtiyacı (marağı) ödəmək üçün lazım olan davranış (risk) modelinin seçilməsinə təsir göstərir. Perspektivli risk modeli gələcəkdə bir risk vəziyyətini idarə etmək qabiliyyətinə əsaslanır.

Bundan əlavə, dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində proqnozlaşdırma, bu sahədə hüquqi proqnozlaşdırma növlərini müəyyənləşdirərkən gələcəkdə nəzərə alın bilən normativ hüquqi akt layihəsinin icrası mərhələsindən, habelə əhatə olunmuş vaxt addımlarından (aparıcı vaxt dövrlərindən) asılı olaraq istiqamət baxımından nəzərdən keçirilə bilər. . Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində proqnozlaşdırmanın tərkib hissəsi bu sahədə hüquqi proqnozlaşdırılmasıdır. Bir normativ hüquqi aktın qəbul edilməsinə (dərç edilməsinə) ehtiyacın əsaslandırılması, qəbul edilməsinin (dərç edilməsinin) gözlənilən nəticələrinin hərtərəfli və obyektiv proqnozu barədə məlumatları əhatə etməlidir. Bəzi hüquqi qurumların seçimi başqalarının istifadəsi riski (ehtimalı) ilə müəyyən edilir; mənfi əmlak nəticələri (müxtəlif qrup şəxslərin mənafeələrinin təmin edilməsi ilə əlaqədar bəzi qanuni müddəaların pozulması nəticəsində), qanunvericilikdə təsbit edilmiş digər davranış qaydalarının tətbiqi ilə qarşısı alınır (minimuma endirilir). Burada hüquqi proqnozlaşdırmanın bir xüsusiyyəti, seçilmiş davranış qaydalarının seçilməsi və tətbiq olunmasının təsirli olmasıdır, yəni, iqtisadi cəhətdən sağlamdır.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində hüquqi proqnozlaşdırmanın daha ətraflı öyrənilməsi üçün qanunvericiliyin inkişafını proqnozlaşdırma prosesinə və bütövlükdə onun tətbiqi praktikasına nəzər salmaq lazımdır. Beləliklə, V.S. Lomteva yeddi mərhələni müəyyənləşdirir: ilkin, hazırlıq, işləmə, yoxlama, arzuolunan proqnozlaşdırma nəticəsinin qanunverici və hüquq tətbiqində tətbiq edilməsi, kompozisiya-sintez və elmi-mücərrəd (Litvinenko A.N., 2013: c.12). Ümumi hüquqi proqnozlar hazırlamaqda xammal prosesi altı tədqiqat proseduruna qədər azalır: proqnozlaşdırma obyektinin keyfiyyət və kəmiyyət xüsusiyyətlərini, müəyyən müddət ərzində onun dəyişmə dinamikasını müəyyənləşdirmək; xarici amillərin müəyyənləşdirilməsi - tədqiq olunan obyektə müsbət və ya mənfi təsir göstərən sosial və hüquqi hadisələr; öyrənilən obyektin xarici amillərlə əlaqələri və əlaqələri sistemini izah edən bir riyazi modelin qurulması; tədqiq olunan obyektə təsir edən amillərin keyfiyyət və kəmiyyət xarakteristikalarının öyrənilməsi, bu amillərlə tədqiq olunan obyekt arasındakı

əlaqənin forması və möhkəmliyi; dəyişiklik yolları və vasitələri, xarici amillərin inkişafı barədə proqnoz vermək; tədqiq olunan obyektin gələcək amillərinin xarici amillərdəki dəyişiklikləri, eləcə də daxili keyfiyyət və kəmiyyət xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla proqnoz edilməsi (Grigoreva E.A, Fesina E. B., 2013: c.948). O.A.Qavrilovun təklif etdiyi proqnostik tədqiqatın quruluşu yalnız beş mərhələdən ibarətdir: tədqiqat probleminin və onun planının hazırlanması; proqnostik məlumatların öyrənilməsi və təhlili, məlumat bankının formalaşdırılması; proqnozun formalaşması; proqnoz doğrulama proseduru (dolayı təbiətə malikdir); proqnoz nəticələrinin təqdim edilməsi və "müşəriyə" təqdim edilməsi (Болкова Н.С., 2005: с.47). Yuxarıda göstərilən yanaşmaları nəzərə alaraq dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində hüquqi proqnozlaşdırmanın aşağıdakı mərhələləri fərqləndirilir:

- təşkilati (hazırlıq) - proqnozlaşdırma obyektini (iqtisadi təhlükəsizlik (məyyənlər) və ya onun subyektləri) müyyənləşdirilməli olan proqnoz tədqiqat proqramının hazırlanması; onu həyata keçirən subyektlər (dövlət iqtisadi təhlükəsizlik sisteminin müxtəlif orqanları), tədqiqatın məqsədi və vəzifələri (obyektdən asılı olaraq); onun quruluşu hüquqi monitorinq məlumatları, elmi mənbələrin təhlili, öyrənilmiş hüquq normalarının tətbiqi praktikası (göstərilən məlumatlara daxildir: rəsmi statistik məlumatlar; maraq qruplarının nümayəndələri tərəfindən verilən məlumatlar; digər ölkələrin verdiyi məlumatlar; ekspert araşdırmaları və s.) və s.;

- əsas (əsaslı) - proqnozlaşdırma obyektinin gələcək vəziyyət üçün normativ modelin qurulması üçün mümkün variantları ilə proqnozlaşdırma işinin nəticələrini müyyənləşdirməklə, gələcək vəziyyət üçün mümkün variantlar, fərziyyələr ilə proqnozlaşdırma tədris proqramında göstərilən məqsəd və vəzifələr əsasında birbaşa öyrənilməsi; və onun həyata keçirilməsi üçün şəraitin optimallaşdırılması üçün xüsusi tövsiyələrin hazırlanması ilə proqnozlaşdırıcı həll yolu seçmək;

- yekun (yekun) - proqnoz işinin nəticələrinin texniki təqdimatı (rəyin hazırlanmasında, ekspertlərin rəyləri nəzərə alınmaqla dövlətin iqtisadi

təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı normativ hüquqi akt layihəsinin tənzimləyici təsirinin ilkin və dərin qiymətləndirilməsi);

- əlavə (fakultativ) - proqnozun yoxlanılması, onun tamamlanmasının, əsaslılığının, tamamlanma dərəcəsinin aşkarlandığı, dəqiqləşdirildiyi, ilkin tədqiqat vəziyyətinin proqnozlaşdırma obyektinin vəziyyətinin yaxşılaşdırılması istiqamətində yenidən baxıldığı bildirilir.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində hüquqi proqnozlaşdırmanın əsas (əsaslı) mərhələsinin ayrılmaz hissəsi kimi proqnozlaşdırma həllini seçmək alqoritmi aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

- həll ediləcək problemin müəyyənləşdirilməsi - bu mərhələdə həll edilməli olan bir problem formalaşdırılır, bu problemdən təsirlənən dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində münasibətlər bloku müəyyənləşdirilir, iqtisadi sahədə dövlət tənzimləmə müdaxiləsinə ehtiyac əsaslandırılır, hadisələrin inkişafına əsas ssenari formalaşır tənzimləmə müdaxiləsinin olmaması (ilkin ssenarinin formalaşmasında, mümkün risklər nəzərə alınır (onların baş vermə ehtimalını da nəzərə alaraq) inkişaf, habelə həyata keçirilmiş risklərin mənfi nəticələrindən təsirlənəcək insanlar qrupları) və ssenarinin inkişafını müəyyən edən göstəricilərin qeyri-müəyyənliyi, mövcud tənzimləmə tədbirləri və onların effektivliyi, sosial-iqtisadi inkişaf proqnozları, mövcud şərtlər və amillərin genişliyi. meyllər);

- tənzimləyici (hüquqi) müdaxilənin məqsədlərinin müəyyən edilməsi - bu mərhələdə ümumi, xüsusi (problem həllinin ayrı-ayrı sahələrinə aid) və texniki (xüsusi hədəflərə çatmağı ifadə edən və tənzimləyici təsirin seçilmiş göstəriciləri ilə birbaşa əlaqəli) iqtisadi sahədə tənzimləmə müdaxiləsinin məqsədlərini müəyyən etmək lazımdır.;

- problemin həlli üçün mümkün yollarının siyahısını müəyyənləşdirmək - bu mərhələdə mövcud tənzimləmə tədbirlərinin daha effektiv həyata keçirilməsini təmin etmək üçün formalardan istifadə etməklə problemin həlli ehtimalı nəzərdən keçirilir, problemin digər mümkün həlləri müəyyənləşdirilir (problemə cavab reaksiya formalarının siyahısı bir sıra meyarlar, o cümlədən daxil olmaqla daralır) :

adekvatlıq, yəni problemin miqyasına açıq-aşkar nisbi olmayan təsirin rədd edilməsi;

- performans (məsrəf səmərəliliyi, yəni qeyri-mütənasib olaraq yüksək xərc tələb edən variantlar istisna olunur); qanunauyğunluq, habelə dövlət orqanı tərəfindən müvafiq tənzimləmə orqanının olması); Problemin həllinin müxtəlif üsulları üçün müsbət və mənfi nəticələrin siyahısının müəyyən edilməsi (onların keyfiyyət və kəmiyyət (pul) qiymətləndirilməsi) - tənzimləyici təsirin nəticələri əsas ssenari əsasında müəyyənləşdirilir və fərqləndirilir: müsbət və mənfi, birbaşa və dolayı, gözlənilən və gözlənilməz, ehtimal olunan və mümkün olmayan; qısa, orta və uzunmüddətli, mikro və makro nəticələr və s.;

- problemin ən təsirli həll yolunun seçilməsi - ən ümumi meyarlar kimi, bir qayda olaraq, effektivlik, iqtisadi səmərəlilik və strateji hədəflərə və dövlət siyasətinin prioritetlərinə uyğunluq əlamətləri istifadə olunur.

Müvafiq olaraq, bütövlükdə dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində hüquqi proqnozlaşdırmanın nəticələri müəyyən edir: normativ hüquqi akt layihəsinin müddəalarının Prezidentin mesajlarına (göstərişlərinə), sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasına və proqramına, digər hədəf proqramlara, konsepsiyalara, strategiyalara və s. uyğunluğu; həlli iqtisadi təhlükəsizlik subyektlərinin hüquq və vəzifələri ilə bağlı hüquqi tənzimləmə ilə tənzimlənən problem, onun hüquqi tənzimləmə layihəsinin məqsədlərinə çatmasına təsiri, habelə digər təşkilati, hüquqi və ya informasiya vasitələri ilə həll edilməsi imkanları; maraqlarına iqtisadi təhlükəsizlik subyektlərinin hüquq və vəzifələri, onların təxmin edilən xərcləri və layihədə nəzərdə tutulmuş hüquqi tənzimləmənin faydaları ilə bağlı hüquqi tənzimləmə təsir edəcək ictimai münasibətlərin əsas iştirakçı qrupları; hüquqi tənzimləmə məqsədlərinə çatmaması riskləri, habelə bütövlükdə dövlətin və ya iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin, rəqabətin, mal və xidmətlər bazarının, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üçün iqtisadi tənzimlənmənin hüquqi tənzimlənməsinin tətbiqi nəticəsində mümkün mənfi nəticələr; akt layihəsinin dövlət orqanları tərəfindən tətbiqi, habelə iqtisadi təhlükəsizlik subyektləri tərəfindən ona riayət olunması üçün lazımi şəraitin

yaradılması ilə əlaqəli büdcə sisteminin büdcə xərcləridir. Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin etmək sahəsində hüquqi proqnozlaşdırma aşağıdakı proqnoz növlərinin məcmusudur: (Матвеева Е. С., 2017: с.327)

- obyekt üzərində - iqtisadi təhlükəsizlik vəziyyəti (onun ayrı-ayrı növləri) və ya qurumlar;

- diqqət mərkəzində - iqtisadi təhlükəsizlik vəziyyətinin gələcəkdə şərti davam etməsinə əsaslanan dinamik və əvvəlcədən müəyyən edilmiş təlimatlara əsaslanan statik;

- normativ hüquqi aktın layihəsinin həyata keçirilmə mərhələsindən asılı olaraq - riskin qəbul edilməsindən əvvəl həyata keçirilmiş (riskin qanunla müəyyənləşdirilməsi); əməliyyat (layihənin icrası zamanı risklərin öyrənilməsi);

- sonrakı, müəyyən müddətə tətbiq olunan hüquq tətbiqetmə təhlili əsasında; örtülü vaxt mərhələlərindən (qurğuşun dövrləri) asılı olaraq - qısamüddətli (taktiki - 1 ilədək), orta müddətli (strateji - 1 ildən 5 ilədək) və uzunmüddətli (perspektiv - 5 ildən 15 ilədək).

NƏTİCƏ

Tədqiqat zamanı aşağıdakı nəticələrə gəlinmişdir.

1. Dövlət, siyasi sistemin əsas təsisatı kimi, öz orqanlarının şəxsində iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək sistemində böyük yer tutur. Dövlətin göstərilən rolu, ilk növbədə, iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək üçün əsas idarəetmə funksiyasını yerinə yetirərkən ictimai münasibətlərin səlahiyyətli tənzimləyicisi olmaq bacarığı kimi fundamental xüsusiyyətlərə bağlıdır. Bu funksiyanı prezident (dövlət başçısı), qanunverici, icra və məhkəmə hakimiyyətləri, habelə dövlət nəzarəti institutları vasitəsi ilə həyata keçirir.

2. Dövlət orqanlarının iqtisadi təhlükəsizlik təhdidlərə cavab tədbirlərinin adekvatlığını və vaxtında verilməsini təmin etmək lazımdır.

3. Spesifik sahələrdə təhlükəsizlik problemlərinin həllində səyləri birləşdirmək üçün idarələrarası əməkdaşlıq mexanizmi yaratmaqla təhlükəsizlik məsələlərinin aktual problemləri üzrə icra hakimiyyəti orqanları sistemində koordinasiya və qarşılıqlı əlaqəni daha da gücləndirmək ehtiyacı vardır.

4. Milli təhlükəsizlik sisteminin hüquqi tənzimlənməsini yaxşılaşdırmaq üçün onun təmin edilməsinin qanunvericilik bazasını, sistemini və funksiyalarını, milli təhlükəsizliyi təmin edən qüvvə və vasitələrini, dövlət orqanları arasında qarşılıqlı əlaqə səlahiyyətlərini və prosedurlarını müəyyənləşdirən "Milli Təhlükəsizlik haqqında" konstitusiya qanunu hazırlayıb qəbul edin təhlükəsizlik qüvvələrinin təşkili və maliyyələşdirilməsi, onların fəaliyyətinə nəzarət etmək lazımdır.

5. İqtisadi təhlükəsizlik qanununun tənzimlənməsinin obyekt, predmeti və metodu ilə Azərbaycan qanunvericiliyinin vahid bir sənayesi kimi formalaşmasının nəzəri və metodoloji əsaslarını inkişaf etdirmək lazımdır.

6. Xüsusi sahələrdə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi problemlərinin həllində idarələrarası əməkdaşlıq mexanizmi yaratmaq lazımdır.

7. Beynəlxalq terrorizm və mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizədə xarici hüquq-mühafizə orqanları ilə qarşılıqlı fəaliyyət mexanizmini təkmilləşdirmək lazımdır.

8. Müasir şəraitdə Azərbaycanın bütün həyat sahələrində milli təhlükəsizliyinə təhdidlər hər zamankindən daha realdır. Bu şəraitdə milli təhlükəsizlik konsepsiyasına aydınlıq gətirilməlidir və bunun əsasında onu təmin etmək strategiyasını müəyyənləşdirmək, sistemini qurmaq və hüquqi dəstək vermək üçün yeni yanaşmalar hazırlamaq lazımdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Milli təhlükəsizlik haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, 2004
2. Ağayev A. A., (2013) “ Dövlət borcu və onun idarə edilməsi” Bakı: 143 s.
3. Bərxudarov M. İ., və Məmmədov N. K.,(2006) İqtisadi Təhlükəsizlik, Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı, 452 s.
4. Məmmədov N. K., (2009) “ Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyi “Bakı: “Elm”, 43 s.

Rus dilində

1. Абалкин Л.И., (2002) Экономическая и социальная безопасность: проблемные вопросы.//Научные проблемы национальной безопасности РФ Вып.3: К 10-летию образования Совета Безопасности РФ. М. МАИК «Наука/Интерпериодика». с. 180.
2. Бабынина, Л. О., (2015) Европейский союз в поиске глобальной роли: политика, экономика, безопасность. Федер. гос. бюджет. учреждение науки, Ин-т Европы Рос. акад. наук. Москва: Весь мир, 588 с.
3. Богданов И.Я., (2011) Экономическая безопасность России: теория и практика. М.: ИСПИ РАН, 547 с.
4. Бурцев В.В., Проблемы государственной экономической безопасности // Финансы. 2003. № 8.
5. Волкова Н.С., Общественная безопасность и законодательство о правах человека // Журнал российского права. 2005. № 2.
6. Гарашко А.Ю., Источники права: Системный подход. Наука и практика. 2015. № 3 (64)
7. Гарашко А.Ю., (2013) Особенности системных свойств источников права. Монография. LAP Lambert Academic Publishing. Saarbrücken, 487 с.
8. Гарашко А.Ю., (2011) Системно-структурный анализ источников права. Сборник материалов II Международной заочной научно-практической конференции (06 июня 2011 г.). Краснодар, Пресс-имидж. 328 с.

9. Герасимов А.П., (2001) Теоретико-правовые проблемы становления и развития экономической безопасности российской государственности: Дис.д-ра юридич. наук. СПб., 354 с.
10. Григорьев М.Ю., (2007) Теоретико-методологические подходы формирования экономической безопасности в современных условиях: автореферат дис. ... канд. экон. наук. Чебоксары, 487 с..
11. Грунин О., Грунин С., (2002) Экономическая безопасность организации. СПб., 328 с.
12. Дронов Р. Р., Подходы к обеспечению экономической безопасности // Экономист. 2001. № 2.
13. Земскова А.И., Место и значение правозащитной функции государства в системе функций государства: вопросы классификации. Вестник Волгоградской академии МВД России. 2010. №2
14. Исмагилов Р.Ф., (2010) Экономическая безопасность России (теоретико-правовой анализ): Дис.д-ра юридич. наук. СПб., 328 с.
15. Клименко А.И., Роль правовой идеологии в обеспечении национальной безопасности. Закон. 2010. № 7
16. Клименко А.И., (2016) Функционально-структурные характеристики правовой идеологии. Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук / Московский университет МВД РФ им. В.Я. Кикотя. Москва, 402 с.
17. Круглов А.А., (2007) Приоритетные сферы и механизмы обеспечения экономической безопасности государства в условиях глобализации: автореферат. дис. ... канд. экон. наук. М., 287 с.
18. Логинов Е.Л., (2010) Актуальные проблемы экономико-правового обеспечения экономической безопасности / Е.Л. Логинов, В.К. Лукин, Ю.С. Чечулина. Краснодар, 398 с.
19. Максutow Р.К., (2011) Основы экономической безопасности. / Р.К. Максutow, Н.Н. Потрубач М.: Современный Гуманитарный Университет, 958 с.

20. Матвеева Е. С., Понятие экономической безопасности государства и ее место в системе национальной безопасности. Молодой ученый. 2017. №3.
21. Орехов, В. И., Экономическая безопасность современной России в условиях кризиса. Москва: ИНФРА-М, 2014. 105 с.
22. Плисецкий А., Экономическая безопасность: валютно-финансо-вые аспекты // Мировая экономика и международные отношения. 2002. № 5.
23. Радюкова Я. Ю., Шамаев И. Н., (2011) Экономическая безопасность страны как многоуровневая система элементов и отношений. Социально-экономические явления и процессы. Вып. 1-2.
24. Рахимов О. Р., (2011) Содержание понятия экономическая безопасность // Научный вестник МГИИТ. 2011. Вып. 5.
25. Сенчагов В. К., (2005) Экономическая безопасность России: учебник. М: Дело, 238 с.
26. Табаков, А. В., Содействие внешнеэкономической деятельности и обеспечение экономической безопасности России: в поисках баланса частных и публичных интересов. Вестник Российской таможенной академии. 2013. № 4..
27. Фирсов В.А., (2011) Особенности экономической безопасности России в условиях перехода на инновационный тип развития: автореферат дис. ... канд. экон. наук. М., 398 с.
28. Харченко О.В., Правоохранительная функция как перманентная функция государства. Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. 2009. № 99.
29. Хропанюк В. Н., (2003) Теория государства и права: учеб, пособие для высших учебных заведений. М.: Отечество, 528 с.

Ingilis dilinda

1. Butorin V.K., Tkachenko A.N., Shipilov S.A., (2007) Fundamentals of economic security, 3 volumes. V 1, System concept of economic security, Kemerovo. 852 p.

2. DeSouza P.J. ed., (2010) *Economic Strategy and National Security* //Boulder: Westview Press. 458 p.
3. Feofilova T.Y., Problems of the theory of economic security. Problems of the modern economy. Eurasian international scientific and analytical journal, no.4, 2012 pp. 103-106.
4. Grigoreva E.A., Economic security in the context of the global financial crisis. Bulletin of the Kazan State University, no., 4 (18), 2010, pp. 20-23
5. Grigoreva E.A, Fesina E. B., Economic Security as a Condition of Institutional Support of Economy Modernization. World Applied Sciences Journal, vol. 31, no. 5, 2013. pp. 940-948.
6. Litvinenko A.N., Economic and national security: the problem of concepts correlating //Scientific and technical statements, S. -Petersburg State Polytechnic University, Economic sciences, 3 (173), 2013. pp. 9-15
7. Prokopov B.I., The nature and content of economic security. Problems of the modern economy. Eurasian international scientific journal, no 4, 2008. pp. 144-148.

ŞƏKİLLƏRİN SİYAHISI

Şəkil 1. Ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən hüquqi mexanizm.....	41
---	----